

Sigitas Narbutas

„ŽEMĖ GALINGA YRA“:
LOTYNIŠKOJI POEZIJA
KAIP ĮSISAVINTA ORIGINALIOS
KŪRYBINĖS RAIŠKOS ERDVĖ

Anotacija: Tyrimo objektą sudaro individualizmo ir originalumo apraiškos, jų manifestacijos XVI amžiaus Lietuvos lotyniškoje epinėje poezijoje: Mikalojaus Husoviano (Hussovianus, Hussowski, Hussowczyk, apie 1475–1485–po 1533), Petro Roizijaus (Roysius, Ruiz de Moros, apie 1505–1571) ir Jono Radvano (apie 1550–po 1592) kūrinuose. Dėl šios priežasties čia daugiau dėmesio skiriama krikščioniškojo individualizmo ir kultūrinės tapatybės pavidalams, originaliai išreikštiems tiek pasaulietinėje, tiek ir religinėje kalbamų autorių kūryboje.

Raktažodžiai: lietuvių literatūra (lotynų); Husovianas, Mikalojus; Radvanas, Jonas; Roizijus, Petras.

Žodžius straipsnio pavadinimui pasirinkome iš Jono Radvano *Radviliados*. Tai padarėme sąmoningai, nes Radvano epas žymi reikšmingus pokyčius, įsisavinant lotynų kalbą, antikinę romėnų literatūrą ir visą daugialypį įvairiopą Viduramžių Europos kultūros paveldą. Nuo jo ir po jo lietuvių rašytojai tampa dar ir lotyniškosios Europos kūrėjais, o ne tik vartotojais, kaip buvo anksčiau. Nuo *Radviliados* ir po *Radviliados* pasaulietinėje keliakalbėje Lietuvos literatūroje lotynų kalba bei visas ją lydintis kultūros kompleksas tampa įsisavinta erdve originaliajai kūrybai, o kartu – reikšmingu savitu fenomenu kultūrinei tapatybei apibrėžti.

Lietuvos lotyniškoji poezija – vienintelė iš literatūros rūšių anų laikų Lietuvoje – nuo *Giesmės apie stumbrą* (1523) iki *Radviliados* (1592) nuėjo palyginti neilgą, bet ypač įdomų ir turiningą kelią. Jį žymi kelios svarbios gairės, apie kurias šiame straipsnyje bus taip pat kalbama. Anuo metu kultūrinio elito, kuriam priklausė lotyniškai rašę poetai, literatūrinių lūkesčių horizontą žymėjo įvairūs, gausūs, dažnųsyk gana saviti lietuvių andai turėto pasaulėvaizdžio dėmenys. Tai ir sava Lietuvos valdovų dinastija, senameldiška valstybės proistorė bei krikščioniška jos dabartis, pagoniškos tradicijos, savita kalba (anot Sebastijono Miunsterio, priklausanti keturnarei lietuvių, arba baltų, kalbų šeimai, ir valstybės, kelių Bažnyčių bei kitokiems reikalams vartota kartu su anksčiau pakrikštytų kaimynų kalbomis) ir t. t.¹ Bendro pobūdžio, artimo turinio dalykai, iki šiol dažniau keliami literatūros istorikų darbuose, nėra palankūs svarstymams apie įvairius su autorių ir jų kūrybos individualumu susijusius dalykus. Pastarieji veda prie svarbių klausimų kėlimo. Kodėl XVI amžiuje į Lietuvos lotyniškąją poeziją „atėjo“ tiek autorių ir tiek talentingų kūrėjų, kad ji pavirto elito kultūrinės tapatybės garantu? Kodėl jų kūriniai buvo svarbūs anuomet, kokius naujus bruožus jie įdiegė andainyktės išsilaavinusios visuomenės literatūrinių lūkesčių horizonte? Kodėl apie juos kaip apie reikšmingus šiandien galime kalbėti mes, intensyvjėjančios globalizacijos sąlygomis ieškantys priemonių savi tapatybei ir individualumui pagrįsti?

¹ Literatūros šiais klausimais, pasirodžiusios per pastarąjį dešimtmetį vien lietuvių kalba, yra tiek daug, kad jos aptarimas seniai nusipelno atskiro straipsnio. Todėl pasitenkinsime, nurodę bent jau svarbiausius autorius, rašiusius apie tai: Albinas Jovaišas, Edvardas Gudavičius, Eugenija Ulčinaitė, Jūratė Kiaupienė, Pietro U. Dini, Alvydas Nikžentaitis, Eglė Patiejūnienė, Jolita Liškevičienė, Alfredas Bumblauskas, Dainora Pociūtė, Raimonda Ragauskienė, Kęstutis Gudmantas, Rimvydas Petrauskas ir t. t. Šį sąrašą lengvai pratęstume dar kelioka pavardžių, tačiau, galvojant ne apie jo pabaigą, o pradžią, būtinai turime nurodyti dar vieną mokslininką, su kurio monografija susijusi tyrimų ir svarstymų mums rūpima tema pradžia. Tai – Darius Kuolys, 1992 metais paskelbęs solidų veikalą *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Resnansas. Barokas*.

Šie klausimai – pakankamai nauji, atsakymai į juos svarbūs ne vien literatūros ar apskritai kultūros istorikams, todėl sutelktos įvairių sričių specialistų pastangos veikiai gali duoti reikšmingų išvalgų svarbiems apibendrinimams, turintiems reikšmės moderniosios kultūros trajektorijoms brėžti. Didesnio mokslininkų susidomėjimo ir diskusijų šiomis temomis pradžia laikome konferenciją, kuri 2001 metų gegužės 19–20 dienomis įvyko Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institute². Joje akademinės bendruomenės dėmesiui buvo pristatyta nemažai darbų, iš filosofijos, istorijos, dailėtyros ir literatūrologijos pozicijos aptarusių įvairius teorinius ir konkrečius faktinius šio problemų komplekso aspektus. Arūro Sverdiolo pranešime buvo pateiktos teorinės individualumo, tipiškumo ir savasties apibrėžtys³. Eglė Patiejūnienė apžvelgė individualumo apraiškas XVI a. Lietuvos herojinėje poezijoje (daugiausia Andriaus Rimšos lenkiškai parašytoje poemoje, apdainavusioje Kristupo Radvilos Perkūno žygius prieš Maskvos valstybę)⁴. Giedrė Mickūnaitė individo ir tipo aspektu aptarė Vytauto vaizdavimą XV–XVII a. kūriniuose⁵, Jolita Liškevičienė – Kristaus kario (Miles Christianus) įvaizdį Didžiosios Kunigaikštijos kultūroje⁶, o Artūras Tereškinas – bajorų saviraišką, užfiksuotą įvairiakalbėje XVII a. Lietuvos literatūroje⁷. Prie šių darbų

² Joje perskaitytų pranešimų pagrindu sudarytas ir išleistas straipsnių rinkinys: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, (*Acta Academiae Artium Vilnensis=Vilniaus dailės akademijos darbai*, [t.] 24), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2002.

³ Arūnas Sverdiolas, „Kultūros individualumas, tipiškumas ir savastis erdvėlaikio plotmėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, p. 11–23.

⁴ Eglė Patiejūnienė, „XVI a. Lietuvos herojinės poemos ir Andriaus Rimšos „Dešimtmetis pasakojimas“: paminklai didvyriams ir bičiuliškas bendražygio portretas“, in: *ibid.*, p. 91–107.

⁵ Giedrė Mickūnaitė, „Išrankioji atmintis arba prisiminimai apie Vytautą, „iškiliausią bei žiauriausią valdovą, kurį Lietuva yra turėjusi“, in: *ibid.*, p. 109–126.

⁶ Jolita Liškevičienė, „Miles Christianus įvaizdis LDK kultūroje“, in: *ibid.*, p. 127–169.

⁷ Artūras Tereškinas, „Bajoriško „aš“ retorika XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: iškalba, kūnas, scena“, in: *ibid.*, p. 171–200.

pridėtųume dar vieną, veikiai pratęsusią ir išplėtusią Vytauto įvaizdžio tematiką, tačiau su minėta konferencija nesusijusią Alvydo Nikžentaitis monografiją⁸. Tai – reikšmingi tyrimai, todėl kai kuriomis kolegų įžvalgomis ir išvadomis pasinaudosime ir mes šiame savo straipsnyje, tik daugiau nei kai kurie kolegos, rašę mums rūpimomis temomis, dėmesio skirsime kūrinų eilei, jų chronologijai ir literatūros istorijai svarbioms permainingoms, kurias šie kūriniai žymi.

Literatūros istoriko darbas laikytinas itin atsakingu bei reikšmingu. Mat jis iškelia tuos neblogai prisimenamos bei suprantamos *praeities* ir išsamesnių specialių paaiškinimų reikalaujančios *istorijos* artefaktus, kuriais visuomenė gali pasiremti, atnaujindama kultūrinę tapatybę sudarančių reiškinių inventorių. Vienus dalykus ji priima iškart, kitus įsisavina po trumpesnės ar ilgesnės laiko atkarpos – kitąsyk netgi po kelių amžių. Šia prasme vienas po kito mūsų aukščiau išvardyti kūrėjai gali pasirodyti atsitiktinėmis, pagal laiko, erdvės, meninio pasaulio, kultūrinių intencijų ir kitokius rodiklius mažai ką bendra turinčiomis figūromis. Atskirai paimti, Mikalojus Husovianas, Petras Roizijus ir Jonas Radvanas yra pernelyg skirtingi ir nepanašūs vienas į kitą.

Lygia greta matome kai kurių bendrų dalykų, leidžiančių kalbėti išvien ne tiktai apie įvairiažanrę daugiategę kiekvieno iš jų kūrybą, bet apie juos pačius – šiuos tris ganėtinai skirtingus kūrėjus. Kas gi juos sieja? Pirmiausia, jie – tikri lotyniškosios Europos dalininkai. Tačiau to maža. Jie – XVI amžiuje savą tapatybę kūrusios senosios Lietuvos autentiškos raiškos demiurgai, šiandien galį tapti tapatybę ženklinančios savos tradicijos ženklais. Trečia, savu metu jie reikšmingai, įvairiopa ir įdomiai realizavo savo kūrybius gebėjimus, pasirinkę būtent lotynų, o ne kitas Lietuvoje rašto reikalams vartotas kalbas. Toks pasirinkimas liudijo ir jų kūrybos kultūrinį, ideologinį, meninį atvirumą, ir jų valią kalbėti didžiulei kultūringųjų bendruomenei,

⁸ Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002.

vienijamai krikščionybės, panašios kilmės, tokių pačių vertybių ir tų pačių komunikavimo bei raiškos priemonių. Ketvirta, šie kūrėjai buvo originalūs, nes pakeitė – papildė ir praturtino – lotyniškąją Europos poeziją savitais kultūrinės tapatybės ženklais.

Nurodydami šias priežastis, norime pabrėžti ne tik lotynų kalbos, bet ir asmeninio pasirinkimo, kūrybinių intencijų, originalios kūrėjo raiškos svarbą. Šia prasme visi trys autoriai byloja apie reikšmingas permainas, įvykusias XVI a. Lietuvoje. Krikščionybė, kurią Lietuvoje nuo XIV a. pabaigos sistemingai ir sėkmingai diegė Katalikų Bažnyčia, remiama ir palaikoma Gediminaičių dinastijos, XVI a. pasirodo pasiekusi veikliąją, įtakingąją ir galingąją visuomenės dalį – aristokratiją. Be daugelio kitų dalykų, ši ypatybė leidžia kalbėti apie naujo tipo asmens santykių su Dievu, bendruomene, aplinka bei savimi, nuo kadų kadės egzistavusių lotyniškojoje krikščioniškojoje Europoje, atsiradimą Lietuvoje. Su krikščionybe Lietuvoje pamažu įsitvirtina naujo tipo individualizmas, o nuo pastarojo lieka mažas žingsnis iki kūrybinės asmens raiškos, iki originaliōs asmeninį ir bendruomeninį tapatumą įtvirtinančios kūrybos. Kaip užsiminta aukščiau, to buvo galima pasiekti ir tai buvo padaryta lotynų kalbos ir lotyniškosios kultūros, vadinamų bendru *Latinitas* vardu, terpėje.

Ką turime galvoje, kalbėdami apie naujo tipo individualizmą? Trumpai jį galėtume apibūdinti štai taip. Kalbėdami apie senosios Lietuvos literatūrą ir Renesanso raštijos paminklus, dažniausiai nurodome kelis išorinius požymius, visuotinai pripažintus ir įtvirtintus literatūros istorijose: dėmesį Europos antikinei kultūrai, senovės graikų ir romėnų literatūros recepciją (Antikos autorių studijas XVI a. mokyklose, jų kūrinių leidimą, svarbiausių Antikos tekstų vertimus į Lietuvoje vartotas rašto kalbas ir t. t.). Mažiau kalbama apie pokyčius dvasinėje sferoje ir visuomenės mentalitete. Tai štai, jei į pastaruosius žvelgtume iš individualizmo pozicijų, apčiuoptume XVI a. lotyniškosios poezijos tekstaais paliudytą mąstymo ir

savimonės kaitą, kurią Renesanso epochoje patyrė taip pat ir Lietuva. Bendro turinio vertinimas nesikeičia – Renesanso autoriai svarbūs dėl antikinės literatūros recepcijos. Žvelgiant mums rūpimu kampu, toji recepcija pasireiškė stipriu antikinio individualizmo poveikiu, sprendžiant iš turimų tekstų, XVII a. pakeitusiu viduramžinį. Antikinėje literatūroje mes regime tipizuojamą individą – asmenį, pasižymintį individualiais bruožais, gebantį motyvuoti savą veiklą ir savarankiškai veikti, tačiau įspraustą į nelygybės principu pagrįstos visuomeninės būties rėmus⁹. Kristaus atėjimas ir krikščionybės atsiradimas lėmė kitokio individualizmo užuomazgą. Pasinaudoję prancūzų antropologo Louis Dumont'o (1911–1998) terminu ir vykusiu jo vertimu į lietuvių kalbą, pastarąjį apibūdintume kaip ekstrasaulietiškąjį individualizmą¹⁰. Kristus padėjo individui išsivaduoti iš lemtingos nelygybės gniaužtų – krikščionys tapo lygūs Kristuje. Tačiau kol kas – tik Jame. Kaip pažymi austrų medievistas Peteris Dinzelbacheris (g. 1948), „galima nurodyti bent du dalykus, kurie sutinkami kone per visą šią epochą ir kurie laikytini būdingais Viduramžių mentalitetui: pirma, tuo laiku niekas nebūtų teigęs, jog žmonės yra iš esmės lygūs, bet būtų vadovavęsis prielaida, kad jų vertė – bent jau žemiškame gyvenime – skirtinga. Šis skirtumas implikavo, kad visuotiniu sutarimu visuomenė buvo hierarchiškai sutvarkyta ir įsivaizduojama tik tokia. Virš tautų buvo karaliai, virš šeimų – šeimos galva, virš vienuolynų – abatas. Moterys buvo iš esmės mažesnės visuomeninės vertės būtybės ir neturėjo visai arba beveik jokių teisių, todėl paprastai nedalyvaudavo visuomeniniame gyvenime. Antra, tokia hierarchija buvo įsišaknijusi pasaulėvaizdyje ir visada

⁹ Barbara Freichtinger, „Individas, šeima ir visuomenė: Antika“, in: *Europos mentaliteto istorija: Pagrindinių temų apybraižos*, sudarytojas Peter Dinzelbacher, vertimas į lietuvių kalbą: Antanas Gailius [ir kt.], Vilnius: Aidai, 1998, p. 1. Glaustai reikšmingiausios tipizuojamo individo charakteristikos pateiktos šio straipsnio p. 5–8.

¹⁰ Apie tai plačiau žr.: Louis Dumont, *Esė apie individualizmą: Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 38–39 ir toliau.

metafiziškai pateisinama kaip Dievo duota: „Kiekvienas žmogus tebūna klusnus dieviškai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo“ (*Rom* 13, 1)¹¹. Viduramžių pasaulyje žmogus buvo pirmiausia kokios nors bendruomenės narys. Tai atsispindėjo literatūroje; jos herojai – tai negausiais individualiais bruožais apdovanoti luomo ar kokios etninės, religinės ar dar kitos grupės pavidalai. Viduramžių literatūroje mes regime individualizuojamą tipą.

Renesanso literatūra liudija apie perėjimą nuo Viduramžių individualizuojamo tipo prie kitų pavidalų. Tad atsigręžimas į Antiką ir pažintis su sengraikių ir romėnų paliudytomis visokeriopomis tipizuojamo individualizmo apraiškomis, taip pat plintanti ir gilėjanti christianizacija, visuomenės politinė bei socialinė, kultūrinė bei religinė diferenciacija lėmė naujo tipo individo atsiradimą senojoje Lietuvos literatūroje. XVII a. lotyniškoje literatūroje: Saliamono Risinskio (apie 1560–1625), Jono Rivocko (1599–1666), Alberto (1609–1677) ir Kazimiero (apie 1617–1674) Kojalavičių-Vijūkių, Rapolo Korsako (1595–1640), Samuelio Venslauskio (†1690) ir kai kurių kitų autorių kūriniuose randamą herojų mes galime apibūdinti kaip individualizuojamą individą. Perėjimą nuo individualizuojamo tipo prie individualizuojamo individo neblogai liudija ne kas kita, kaip tikrai XVI a. lotyniškoji Lietuvos poezija.

Vis dėlto pradedant kalbėti apie ją svarbu keliais žodžiais priminti kelis svarbius anksčiau gyvenusius autorius ir jų kūrinius, be kurių nebus įmanu įvertinti XVI a. Lietuvos poetų originalumo. Juk norime mes to ar nenorime, kurių nors autorių kūrybos laikyti reikšminga, brėžiant individualizmo trajektoriją, neįmanoma, neįvertinus jos kaip originalios. Sekdami įkandin amerikiečių literatūrologo Haroldo Bloomo, svarbiausiu autoriaus originalumo masteliu laikysime ypatingą, amžininkams estetinį keistumo jausmą žadinusį, o mums – konfliktišką (Bloomo žodžiais, agonistinį) ir kreatyvų

¹¹ Peter Dinzelbacher, „Individas, šeima ir visuomenė: Viduramžiai“, in: *Europos mentaliteto istorija*, p. 15.

apsiėjamą liudijantį kūrėjo santykį su tradicija¹². Šia prasme – kaip atskaitos taškas – ypatingos reikšmės turi žinomo italų humanisto, vėliau tapusio aukščiausiu Bažnyčios hierarchu, Enėjo Silvijaus Piccolomini'o (popiežiaus Pijaus II, 1405–1464, Bažnyčią valdė 1458–1464) asmenybė ir kūryba. Piccolomini's gyveno reikšmingu metu. Jį apibūdina schizmos Vakarų Bažnyčioje įveikimas (popiežiaus Grigaliaus XII bei dviejų antipapiežių: Jono XXIII ir Benedikto XIII, atstatydinimas ir naujo Apaštalų Sosto valdovo Martyno V išrinkimas Konstanco susirinkimo (1414–1418) metu; popiežiaus viršenybės Bažnyčios susirinkimo atžvilgiu įtvirtinimas Bazelio susirinkimo (1431–1449) pabaigoje), bandymas suvienyti Rytų ir Vakarų Bažnyčias (Florencijos unija 1439), mėginimas suvaldyti eretiškais pripažintų tautinių Bažnyčių formavimosi procesus (Johno Wycliffe'o ir Jano Huso mokymų pripažinimas eretiškais Konstanco susirinkime ir Huso bei Jeronimo Prahieško sudeginimas ant laužo; doktrinos nuolaidos husitams (Prahos kompaktatai) Bazelio susirinkimo metu), taip pat svarbios permainos politiniame (Konstantinopolio žlugimas 1453) ir kultūriniame (spaudos atsiradimas 1450) Europos žemėlapyje; Piccolomini'o gyvenimo metu Vokiečių ordinas patyrė lemtingų pralaimėjimų karinėje (Žalgiris 1410) ir politinėje-religinėje (Jogailos ir Vytauto skundas Konstanco susirinkime dėl negarbingos Vokiečių ordino veiklos 1416, Susirinkimo atiduota Vytautui teisė krikštyti Žemaitiją 1417) arenose su visomis iš to plaukusiomis pasekmėmis. Visa tai atspindi gausiuose Piccolomini'o kūriniuose. Na, o iš mus dominančių dalykų pirmiausia nurodytume Žalgirio mūšio bei Žemaitijos krikšto įamžinimą ir dviejų Lietuvos valdovų: Jogailos ir Vytauto, įrašymą individualizuoton lotyniškosios Europos istorijon. Nuo Piccolomini'o šios keturios temos tampa pastoviais Lietuvos tapatybę išreiškiančiais literatūriniais topais.

¹² Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, London: Papermac, 1995, p. 3, 6 ir toliau.

Ypač mums svarbūs Piccolomini'o veikalai *De Europa* (*Apie Europą*; veikalas parašytas 1458¹³) ir *De viris illustribus* (*Apie žymiuosius vyrus*; veikalas rašytas tarp 1450 ir 1455¹⁴). Juose iškeliama Žalgirio mūšio reikšmė: tai buvęs didžiausias Vokiečių ordino ir Lenkijos bei Lietuvos susidūrimas mūšio lauke, reikšmingai paveikęs pralaimėtojų likimą. Įdomu tai, kad abiejuose veikaluose kai kurios svarbios detalės apibūdinamos nevienodai. Kosmografiniame pasakojime *Apie Europą* autorius iškelia Jogailos vaidmenį¹⁵, o biografijų rinkinyje *Apie žymiuosius vyrus* jis palankiai apibūdina Vytautą¹⁶. Nors abiejų Gediminaičių paveikslai ir skiriasi, tačiau bendras jų vertinimas išlieka nepasikeitęs: italų humanisto kūriniuose pavaizduotas Žalgirio mūšis išaukštino tiek Jogailą, tiek Vytautą ir įrašė juos į didžiųjų XV amžiaus Europos valdovų ir karvedžių galeriją.

¹³ Adrianus van Heck, „Prolegomena“, in: Pius II, *Enee Sileii Piccolomini postea Pii PP. II De Europa*, edidit commentarioque instruxit Adrianus van Heck, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, p. 3. Pirmąkart veikalas buvo išspausdintas 1491 m. Memingene, žr.: *Inkunabelkatalog: BSB-Ink*, Bayerische Staatsbibliothek, Bd. 4: *Manu-Ricu*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1998, p. 396 (jr. P-530; Adrianas van Heckas nurodo 1490). Vėliau – daug syk XVI a. (1501 m. Venecijoje; paskui – 1509 ir 1534 m. Paryžiuje; renkant duomenis, naudotasi COPAC (Didžiosios Britanijos ir Airijos universitetų bibliotekų jungtinis katalogas) pateikiama informacija). Vokietijoje bei vokiškai kalbančiuose kraštuose jis išėjo 1531 m. Kelne, o 1551 ir 1571 m. Bazelyje (Pijaus II raštų rinkinyje), žr.: *Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienene Drucke des XVI. Jahrhunderts*, herausgegeben von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, I. Abteilung: *Verfasser-Körperschaften-Anonyma*, Bd. 16: *Pf-Reh*, Stuttgart: Anton Hiersemann, 1990, p. 154–161.

¹⁴ Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosio Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 61. Veikalas pirmąsyk išspausdintas 1842 m. Štutgarte. Kita jo publikacija – 1991 m. Vatikane.

¹⁵ Ypač tai matyti iš pasakojimo apie Žalgirio mūšį, žr.: Pius II, *Pii II. Pon. M. Asiae Europæ[ue] elegantiss. descriptio, mira festiuitate tum ueter[um] tum recentium res memoratu dignas complectens, maxime quæ sub Frederico III. ap[ud] Europeos Cristiani cum Turcis, Prutenis, Soldano, & cæteris hostibus fidei, tum etiam int[er] sese uario bellorum eue[n]tu commiserunt...*, Basileae: Apud Ioannem Bebelium, 1531, p. 574–576. Naudotasi Čekijos nac. b-kos egz. 19 K 9.

¹⁶ Pius II, *De viris illustribus Enee Sileii Piccolomini postea Pii PP. II*, edidit Adrianus van Heck, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1991, p. 51, 93–94. Už galimybę pasinaudoti šiuo leidimu dėkojame dr. Mintautui Čiurinskui.

Papildomų bruožų Vytauto paveikslui pridėjo Žemaitijos krikšto aprašymas, pateiktas veikale *Apie Europą*. Kaip puikiai žinoma iš gausios literatūros, didesnę šito aprašymo dalį sudaro Jeronimo Prahiškio (kito, ne Huso bendražygio) veikla Žemaitijoje 1417 metais, žemaičių senameldiškų tikėjimų aprašymas ir reikšmingos etnografinės, mitologinės bei tautosakinės detalės. Pasakojimas baigiamas žemaičių moterų ir vyrų pasipriešinimu naujai religijai ir garsiuoju Vytauto pareiškimu, jog geriau ne jam, o Kristui trūks pavaldinių. Piccolomini's tokį valdovo poelgį apibūdino kaip bailumą („Motus ea re Vitoldus, veritus[que] popular[um] tumultum, Christo potius, q[uam] sibi deesse plebe[m] voluit“¹⁷), o mes šiandien jį galime vadinti valdovo ūkiškumu ir tolerancija.

Neigiamus Vytauto bruožus papildė kelios teigiamos charakteristikos, esančios keliuose biografijų rinkinio *Apie žymiuosius vyrus* tekstuose (atskiros Vytauto biografijos Piccolomini's neparašė). Imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiečio (1368–1437, Šventosios Romos imperatorius nuo 1410) gyvenimo aprašyme minima Vytauto karūnacijos istorija. Nors ji perteikta keliais sakiniais, tačiau iš jos pirmąsyk nuskamba pozityvus Lietuvos ir Vytauto vertinimas: „exin cum Poloni sibi essent infesti, Vitoldum, magnum ducem Lituanie, sibi conciliauit [Sigismundus – S.N.], quem etiam in suis dominiis uisitauit obtulitque sibi coronam; nam Lituaniam, cum esset amplissima patria, in regnum erigere uolebat, ut a jugo Polonorum reduceret. jamque inuitis Polonis Vitoldus cum Lituanis rem aggrediebatur, sed ante mortuus est quam res perfici possit“¹⁸ („Vėliau, kadangi lenkai jam buvo priešiški, į savo pusę patraukė Vytautą, Lietuvos didįjį kunigaikštį, kurį net aplankė jo valdose ir pasiūlė jam karūną. Nes Lietuvą, kadangi buvo didžiulis paveldėtas kraštas (tėvonija), norėjo išaukštinti kaip karalystę, kad išvestų iš lenkų jungo, ir lenkams ne-

¹⁷ Pius II, *Pii II. Pon. M. Asiae Europæque] elegantiss. descriptio...*, Basileae: Apud Ioannem Bebelium, 1531, p. 359 [=370].

¹⁸ Cit. iš: Pius II, *De viris illustribus Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II*, p. 51.

norint Vytautas su lietuviais jau ėmėsi tai vykdyti, bet mirė anksčiau nei reikalas galėjo būti užbaigtas“, vertė Mintautas Čiurinskas¹⁹). Jį dar sustiprina ryžtingo, sumanaus, pergalingo karvedžio bruožai, kuriuos Piccolomini's suteikė Vytauto portretui Jogailos biografijoje esančiu Žalgirio aprašymu. Pateiksime jį visą:

Bellum huic atrox cum Prutenis fuit. nam circiter ducenta hominum milia in illo prelio fuere ueneratque in eius auxilium Vitoldus dux Lituaniae. circumuenti erant Poloni, dum inordinati essent. sed Pruteni nolentes uti occasione mittunt araldos, qui Polonos instruant de suo aduentu parentque se in bellum, animosius consilium magis quam prudens. quis enim hostem jam diffidatum moneat? mittuntur quoque signa: regi cirothece, Vitoldo ensis. rex Polonie territus (nam missam audiebat) nescit, quid respondeat. sed Vitoldus „Accipio“ inquit, libens munera Prutenorum; nam et hunc gladium pariturum mihi hodie uictoriam spero. parantur igitur mox cohortes. committitur prelium. jam Poloni in fugam uersi erant magnaque cede sternebantur. sed Vitoldus hortatus suos prelium instaurat redireque Polonos in prelium iubet tantumque uiriliter instat, ut fugatis Polonis suos uictos uictores fecerit. obruncati sunt in eo bello quadrigenti milites Ordinis cum magistro et infiniti alii, moxque tota fere Pruscia excepto Castro Beate Marie in potestatem Polonorum uenit.²⁰

(Jis turėjo sunkų karą su prūsais [čia Vokiečių ordinu – S.N.]. Mat tame mūšyje dalyvavo du šimtai tūkstančių vyrų; jam į pagalbą atvyko Lietuvos kunigaikštis Vytautas. Lenkai buvo apsupti, kol dar buvo neišsirikiavę. Tačiau prūsai, nenorėdami pasinaudoti šia proga, siunčia heroldus, kad [lenkams] praneštų apie jų atėjimą, o tie galėtų pasiruošti kautynėms; sprendimas labiau drąsus, nei protingas. Kas gi perspėja viltį praradusius priešus? Atnešami du ženklai: karaliui – pirštinė, Vytautui – kardas. Išsigandęs (mat klausėsi Mišių) Lenkijos karalius nebežino, ką atsakyti. O Vytautas tarė: „Mielai priimu prūsų dovanas, nes tikiu, kad štai šis kardas man šiandien atneš pergalę“. Taigi greitomis pulkai pasiruošia. Prasideda kautynės. Jau lenkai priversti bėgti ir guldomi didžiulėmis žudynėmis. Tačiau Vytautas paragina saviškius, atnaujina kautynes, liepia

¹⁹ Cit. iš: Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosio Kunigaikštystės biografistika*, p. 64 (išnašoje).

²⁰ Pius II, *De uiris illustribus Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II*, p. 93–94. Lotynišką tekstą iš kito šaltinio savo monografijoje perspausdino Alvydas Nikžentaitis (p. 45).

lenkams grįžti į mūšį ir taip narsiai puola, kad, lenkams pabėgus, nugalėtus saviškius pavertė nugalėtojais. Tame kare žuvo keturi šimtai ordino riterių su magistru ir nesuskaičiuojama daugybė kitų, o beveik visa Prūsija, išskyrus Marienburgą, veikia pateko lenkų valdžion).

Vytauto paveikslą ir Lietuvos vaizdą Europos lotyniškojoje literatūroje įtvirtino gausūs autoriai, sekę Piccolomini'o kūriniais ir kartoję jo pasakojimus. Čia paminėtume italų humanistą Rafaelį Mafėją (Raphael Maffei, Raffaele Maffei, žinomas taip pat Volaterano pavarde, 1455–1522), veikale *Commentariorum urbanorum Raphaelis Volaterrani octo et triginta libri* priminusį apie Lietuvos karaliumi vos netapusį Vytautą – rüstų valdovą, nusikaltėlius liepdavusį užsiūti į meškenas ir atiduoti juos sudraskyti lokėms, – ir jo pavaldinius, ėmusius maištauti prieš krikščionybę, bei Jeronimo Prahaškiečio veiklą²¹. Šiam autoriui iš paskos seka italų istorikas Jokūbas Pilypas iš Bergamo (Jacobus Philippus de Foresta, dictus Bergomas, 1430–1515), priminęs žemaičių krikštą²², Vytauto karūnaciją ir pakartojęs kuriuos

²¹ Raphael Maffei (Volaterranus), *Commentariorum urbanorum Raphaelis Volaterrani octo et triginta libri cum duplici eoru[n]dem indice secundum tomos collecto*. Xenophon. Item Oeconomicus Xenophon[is] ab eodem Latio donatus, venundantur Parrhisij in via Jacobea ab Joanne Parvo et Jodoco Ascensio, Impresus Parrhisij: In officina Ascensiana, anno salutis 1511, lap. LXXI verso–LXXII recto. Naudotasi Čekijos nac. b-kos egz. 37 B 9. (Kitas veikalo leid.: Basileae: Apud Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium, mense Augusto, anno 1544).

²² Jacobus Philippus Bergomas, *Supplementum supplementi chronicarum ab ipso mundi exordio usque ad redemptionis nostrae annum*. M.CCCC.X. editum, et novissime recognitu[m], et castigatum a venerando patre Jacobo Philippo Bergomate ordinis Heremitaru[m]. Additis per eu[n]dem Auctore[m] quā pluribus utilissimis et necessarijs additionibus, nec non eleganti tabula nouiter excogitat quae omnia mirifice demonstrat, Venetijs impressu[m]: Opera et i[m]pensa Georgii de Rusconibus, anno a natiuitate [Christi] 1513, lap. 281 verso. Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos Volfenbiutelyje egz. P 556 Helmst. 2° (2). Žinios apie šį autorių paimtos iš: Johann Jacob Hofmann, *Lexicon uniuersale, historiam sacram et profanam omnis aevi, omniumque gentium, chronologiam ad haec usque tempora, geographiam et Veteris et Novi Orbis, principium per omnes terras familiarum... genealogiam, tum mythologiam, ritus, caerimonias, omnemque veterum antiquitatem..., virorum... celebrium enarrationem... praeterea animalium, plantarum, metallorum, lapidum, gemmarum, nomina, naturas, vires explanans*, editio absolutissima.. auctior., t. 2: *Literas D, E, F, G, I, K, L, continens*, Leiden: Jacob Hackius, Cornel. Boutesteyn, Petr. Vander Aa, et Jord. Luchtmans, 1698, p. 569.

ne kuriuos atsiliepiamus apie didįjį kunigaikštį kaip apie žiaurų, netgi kraugerį valdovą (nusikaltėlių baudimas, atiduodant juos sudraskyti meškomis, neklusniųjų žudymas strėlėmis „tarsi žaidžiant“)²³. Be italų, dar paminėtume vokiečių geografą bei matematiką Sebastijoną Miunsterį (Sebastian Münster, 1489–1552), keliuose veikaluose kone žodis žodin pakartojusį minėtus Piccolomini'o pasakojimus apie Vytautą ir Lietuvą²⁴. Prie Vytauto, kaip didžio valdovo, šlovę įtvirtinusių priskirtume austrų diplomata Žygmondą fon Herberšteiną (Siegmund von Herberstein, 1486–1566), žinomame kelionių į Maskvą aprašyme (sukurtas XVI a. 3-ame dešimtmetyje, kelis syk apsilankius Lietuvoje ir Vilniuje) jį apibūdinęs kaip „vyrą, už kurį didesnio neturėjo Lietuva“²⁵.

Nežinia, kiek amžininkus ir vėlesnius rašytojus galėjo paveikti savu metu nepublikuotas Piccolomini'o veikalas *Apie žymiuosius vyrus*. Lygiai taip pat nėra aišku, kokią poveikį XVI amžiaus Europai galėjo padaryti lenkų istoriko Jano Długošo (1415–1480) *Garbingos Lenkijos karalystės metraščiai arba kronikos*, parašytos 1455–1480, tačiau pirmą

²³ *Ibid.*, lap. 283 recto.

²⁴ Sebastian Münster, *Germaniae atque aliarum regionum, quae ad imperium usque Constantinopolitanum[m] protenduntur, descriptio, per Sebastianum Munsterum ex historicis atque cosmographis, pro tabula Nicolai Cusae intelligenda excerpta. Item eiusdem tabulae canon*, [Basileae ?, post VIII 1530], p. 37. Naudotasi Čekijos nac. b-kos egz. 14 H 164. Tas pat kn.: Claudius Ptolemaeus, *Geographia universalis, vetus et nova, complectens Claudii Ptolemaei Alexandrini enarrationis libros VIII...*, Basileae: Apud Henricum Petrum, 1542, p. 177 (dešinioji skiltis). Naudotasi Čekijos nac. b-kos egz. 5 H 31. Tačiau daugiausia mums rūpimos informacijos esama kn.: Sebastian Münster, *Cosmographia universalis*, Basileae: Per Henrichum Petri, 1550, p. 780 (apie Žalgirio mūšį), p. 904–909 (apie Lietuvą, jos valdovus, krašto geografiją, valstybės istoriją, visuomenę ir kt.). Naudotasi Čekijos nac. b-kos defektuotu egz. 19 A 453 (be antr. lap. ir p. 905–906).

²⁵ Sigismundus Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarii Sigismundi liberi baronis in Herberstein, Neyperg, et Guettenhag ... Accessit etiam locuples rerum et uerborum in his memorabilium index*, Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1551, p. 23. Naudotasi Hercogo Augusto b-kos egz. 155 Quod. 2° (1). Apie Lietuvą plačiai pasakojama to paties pavadinimo skyriuje (cituoto leidimo p. 109–120), pasakojimo pradžioje nurodant: „Huius gentis res ad Vuitoldi usq[ue] tempora, semper florebant“ (p. 111, „Šios tautos reikalai iki Vytauto laikų imtinai visada klestėjo“).

kartą išspausdintos tiktai 1614–1615 metais (pusė veikalo; artipilnis tekstas pirmąsyk išspausdintas 1711, o visas veikalas pasirodė tiktai 1873–1878)²⁶. Šiame veikle Dlugošas „išdėstė romėniškąją lietuvių kilmės teoriją, smulkiai aprašė Vytauto ir Jogailos nesutarimus, 1387 (Aukštaičių) ir 1413–17 (Žemaičių) krikštą, Žalgirio mūšį. Greta objektyvių (kt. šaltiniais patvirtintų) žinių, Kronikoje yra tendencingų LDK politikos vertinimų (spėjama, daugiausia dėl globėjo Z. Oleśnickio įtakos)“²⁷. Šiuos Juozo Tumelio žodžius papildytume nuoroda, kad Dlugošas pakeitė ligtolinę Lietuvos ir jos valdovų vaizdavimo hierarchiją, sudėjo kitus akcentus ir į pirmą planą iškėlė kitus valdovus, nei Europa žinojo iš Piccolomini'o bei jo sekėjų (pavyzdžiui, vietoje laukinius Europos rytus europiečiams simbolizavusios Lietuvos dabar į pirmą planą buvo iškelta Lenkija; vietoje Lietuvos valdovo Vytauto – Lenkijos karalius Jogaila ir t. t.; apskritai išsamesnė moderni kontekstinė Dlugošo veikalo ir jo receptijos Vidurio ir Rytų Europoje analizė nusipelnytų atskiros studijos).

Neabejotiną poveikį amžininkams padarė kitų dviejų lenkų istorikų veikalai, parengti, pasinaudojus Dlugošo *Metraščiais*, ir išspausdinti dar iki Husoviano kūrinių publikacijos. Tai galime pasakyti apie Motiejaus iš Mechovo (1453 ar 1457–1523) *Tractatus de duabus Sarmatiis* (1517; *Veikalas apie dvi Sarmatijas*)²⁸ bei *Chronica Po-*

²⁶ *Piśmiennictwo staropolskie*, opracował zespół pod kierownictwem Romana Pollaka, [cz.] 2: *Hasła osobowe, A–M*, (Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964, p. 129.

²⁷ Juozas Tumelis, „Długosz Jan“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5: *Dis–Fatva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 31. Čia pasitenkiname trumpa žinomo Lietuvos istoriko charakteristika, nes platesnis šio monumentalaus veikalo aptarimas papildomomis gausiomis detalėmis apsunkintų dėstymą ar galbūt net nuvestų į šalį nuo tyrimo temos.

²⁸ Mathias de Mechow, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*, Impressum Cracouię: Opera et impensis prouidi viri d[omi]ni Ioannis Haller..., 1517. Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos b-kos egz. L-16/1-51. Didžioji pasakojimo apie Vytautą dalis pateikta šio leidimo p. E^m verso–E^{mj} recto (kitoje vietoje randame tokį Vytauto apibūdinimą: „macte v[ir]itutis princeps“, „aukštinamos narsos kunigaikštis“, p. E verso). Pasakojimas apie Lietuvą apima trečią antros veikalo dalies skyrių p. E^{mj} recto–F recto („Capitulū terciū

lonorum (1519; *Lenkų kronika*)²⁹ ir Liudviko Jodoko Decijaus (apie 1485–1545) *Contenta* (1521; *Turiny*)³⁰. Prie jų dar pridėtume Janą iš Vislicos (apie 1485–apie 1520), *Prūsų kare* (1516) apdainavusį Žalgirio mūšį ir jo nugalėtojus – Jogailą ir Vytautą³¹.

Savitą istorijos įvykių traktavimą, kitokį valdovų ir karvedžių vertinimą pailiustruosime ilgesne citata iš Mechoviečio *Lenkų kronikos*, kartu atkreipdami dėmesį į kelis syk paminėtą Piccolomini'o vardą (receptijos teorijos šviesoje jis reiškia ne ką kitą, kaip Mechoviečio pastangą paveikti ir pakeisti tą Europos skaitytojų turėtą lūkesčių horizontą, kurį savo raštais apie Lietuvą ir Lenkiją jau buvo suformavęs šis italų humanistas). Štai kaip nurodytame veikale Mechovietis aprašo Žalgirio mūšį:

Sub hoc tēpore Magifter Crucifericus Vlricus de Iunigen duos caduceatores, quor unus regis Romanor aquilā nigrā in aureo cāpo alter ducis Stetinėñ rubeum Griffonē in albo campo deferebat, mifit, duos enfes nudos in manibus

de amplitudine & cōtentis Magni ducatus Lithuanie"). Vien XVI a. šis veikalas buvo išspausdintas dar 8 kartus (1518, dukart 1519, 1521 ir kt.), žr.: *Piśmiennictwo staropolskie*, p. 518.

²⁹ Mathias de Mechow, *Chronica Polonorum*[m], Impressum Craccouię: Per Hieronymu[m] Vietore[m], 1521. Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos b-kos egz. L-16/2-27/1. Didžioji pasakojimo apie Lietuvą ir Vytautą dalis pateikta skyriuose apie Lenkiją, valdant Jogailai (šio leidimo p. CCLXX–CCLXXXVIII; įsidėmėtinas pabaigoje esantis Vytauto apibūdinimas: „Profecto nullus in illa ætate princeps Vitowdo comparandus fuit, quia liberalitate & factiuitate nullus eo præstantior erat“, p. CCLXXXVIII). Tai antrasis *Lenkų kronikos* leidimas (pirmasis, išspausdintas 1519, buvo konfiskuotas dėl nepakankamai korektiškų ir dinastijai palankių vertinimų apie Kazimiero Jogailaičio sūnų Aleksandro ir Žygimanto valdymo metus *Kronikos* pabaigoje). XVI a. šis veikalas dar buvo išspausdintas 1582 m., žr.: *Piśmiennictwo staropolskie*, p. 519.

³⁰ Jodocus Ludovicus Decius, *Contenta: De vetustatibus Polonorum, liber I. De Iagellonum familia, liber II. De Sigismundi regis temporibus, liber III*, Impressum Craccouiae: Opera atq[ue] industria Hieronymi Vietoris chalcographi, 1521. Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos b-kos egz. L-16/2-27/2. Apie Lietuvą ir lietuvių kilmę pasakojama p. XXXIII–XXXVI ir toliau. XVI a. šis veikalas dar buvo išspausdintas 1582 m., žr.: *Piśmiennictwo staropolskie*, [cz.] 2, p. 121.

³¹ Apie tai plačiau žr.: Eugenija Ulčinaitė, „Giesmė Žalgirio mūšiui“, in: Jonas Vislicietis, *Prūsų karas= Bellum Prutenum*, parengė ir išvertė Eugenija Ulčinaitė, (*Bibliotheca Baltica. Lithuania*), Vilnius: Mintis, 1997, p. ix–xxv.

deferentes. Qui aliquali reuerētia regi facta, Theutonico idiomate Ioāne Maſzik interpretātē dixerunt. Illuſtriſſime rex, Magiſter Pruſſiæ Vlricus, tibi & fratri tuo Vitowdo duos gladios in ſuffragiū pugnæ miſit, quatin⁹ minus cunctāter, & magis audaci q̄ prae te fers animo cum eo cōgrediariſ. Siq̄, arcū campum habere exiſtimas, ad certamē te alliciendo, de planicie campi quantum uoles tibi cedit, en ſuperbum nuncium[.] Et in eo pūcto retroceſſionē Prutenicus exercitus haud exiguam fecit. Rex autē Wladiſlaus acceptatis gladiis, qui in hanc diē in theſauro caſtri Graccouieſ ſeruantur, nō in bilem ſed lachrymas reſolutus, ait. Quamuis inquit ſufficientes gladios habeam, pro maiori tamen ſuffragio etiam hos duos gladios accipio. Cāpi uero electionē propiciatiōi diuinā cōmitto. Sic fatus, ſigna canere iuſſit, & uniuerſus exercitus Bogarodzicza uociferādo cecinit.

Refert Aeneas de Piculominibus Poeta, poſtea Cardinalis & papa, & alii ſeſq̄es. Primū cōgreſſum Lithuanos & Thartaros inermes feciſſe. Et his ſuperatis, Polonos rigido ferro armatos ſucceſſiſſe. Noſtri uero tū ātquioreſ milites, tum ſcriptoreſ, ſimul iunctoſ proceſſiſſe narrāt. Polonoſq̄, leuum cornu, Lithuanos uero & Thartaros dextrū tenuiſſe. Verū exercitus Lithuanicus ducis Vitoldi iuſſu prior a parte ſua ad congreſſum uenit. Tantūq̄, fragor & ſonituſ aciebus cōgreſſiſ, quaſi moles immēſa ruinam pateretur, ædituſ eſt. Vtriq̄, ſibi quadā connexionē coherentibuſ, & quaſi ad uniuſ horæ ancipiti prælio dimicantibuſ, Donec acieſ Lithuanica impetū hoſtilem ferre nō ualens, pedem referre cœpit, Cruciferiſq̄, eam prementibuſ, in fugā, duce magno Lithuaniae nequicq̄ fugam clamore & uerbere ſiſtēte, coacta eſt uerti. Nec priuſ niſi Lithuania perueniens, fugam ſtabiliuit, & regen Wladiſlaū cœſum, cœſumq̄, magnū ducem Lithuaniae, & eorū exercitum uſq̄, ad internitionē nunciauit. Militeſ tamen Ruthenorū Smolnenſium, ad tria propria conſiſtēteſ ſigna, pertinaciter pugnarunt, & inſignem laudem reportarunt. Fugerat & uexillum ſancti Georgii, ſub quo Bohemi & Moraui mercenarii militabāt, quod Ioāneſ Zarnowſki Bohemuſ regebat, & ideo poſtea honore priuat⁹, infamiſ permāſit. Duro itaq̄, certamine, & q̄ſi nouo fugatiſ Lithuanis, Poloniſ & Cruciferiſ pugnantibuſ, grandis iactura in acie Crucifera facta eſt. Succeſſerunt interim ſedecim agmina hoſtium, ſub totidem ſignis nondum belli fortunā expertiſ, locata. Ex quibuſ miles quidam Almanuſ genere, Dipolduſ Kikerzicz appellatuſ de Deeber de Luſacia, cingulo auro, alba Diploide in polonico lakla uocta, & armiſ per totum ueſtituſ, in equo ruſſo exiliens uſq̄, ad regem decurrebat. Quem rex dum haſta uibrata excipere niteretur, a Sbigneo de Oleſznicza regio notario, poſtea Epicoſpo & Cardinali Graccouieſ inermi, regiſ ictuſ præueniente, ſua manu de equo deecit, quem ſupinuſ rex Wladiſlaus haſta feriendo reliquit, attamen illico a militi-

bus, regem obferuantibus, occifus, a pedeftribus uero armis exutus eft. Agmen uero Cruciferorum fub fedecim fignis conftitutum, ducente uno Crucifero, albo infidenti equo, exercitumq₃ clamans conuertit in dextram partem in qua uexillum maius regium conftiterat, & aciebus irruētibus, aliquamdiu durum conficiebatur certamē. Ad extremumq₃ tamen multitudine Polonorū undiq₃ eos circūdante, obriti funt, fereq₃ finguli fub fedecim fignis cœfi aut capti. In eo agmine Magifter Pruffiæ Vlricus & Cōmendatores ceciderunt cætera multitudo quæ potuit euadere fugam iniiit.³²

(Šitu metu kryžiuočių magistras Ulrichas fon Jungingenas atsiuntė du heroldus, iš kurių vienas laikė Romos karaliaus vėliavą su juodu Ereliu aukso lauke, o antras – Ščecino kunigaikščio vėliavą su rausvu Grifu baltame lauke, nešinus dviem nuogais kardais. Pareiškę karaliui [Jogailai – S.N.] tam tikrą pagarbą, heroldai vokiečių kalba prabilo (vertė Janas Manzikas): „Šviesiausiasis karaliau, Prūsijos magistras Ulrichas kautynių ženklui tau ir tavo broliui Vytautui siuntė tu kardus, idant mažiau gaišdamas ir žymiai drąsesne, nei rodai, širdimi su juo susikautumei. Jei galvoji, kad užimi per siaurą lauką, tai [magistras], skatindamas tave į mūšį, tau užleidžia tiek lygaus lauko, kiek tu nori“. – Kas per žinios išdidumas! Tą minutę Prūsijos kariuomenė atliko visai nemažą atsitraukimo [manevrą]. Priėmęs kardus (iki šios dienos jie tebesaugomi Krokuvos pilies lobyne), karalius Vladislovas apsiplė ne tulžimi, bet ašaromis ir tarė: „Nors ir turiu pakankamai kardų, priimu šituos du kaip reikšmingą ženklą. Na, o lauko parinkimą aš palieku Dievo malonei“. – Taip taręs, jis liepė pūsti trimitus, ir visa kariuomenė garsiai užgiedojo „Bogarodzicą“.

Enėjas iš Piccolominių, poetas, vėliau – kardinolas ir popiežius, ir kiti [juo] sekę [autoriai] pasakoja, kad [kryžiuočiai] pirmiausia užpuolė lietuvius ir beginklius totorius. Juos nugalėję, [kryžiuočiai] prisiartino prie lenkų, apsiginklavusių kieto plieno [ginklais]. Mūsiškiai vyresnio amžiaus riteriai ir [mūsų] rašytojai pasakoja, kad [sąjungininkai] žengė į priekį, kartu susijungę. Lenkų kariuomenė [užėmė] kairį sparną, o lietuvių ir totorių – dešinį. Įsakius kunigaikščiui Vytautui, lietuvių kariuomenė pirma iš savo vietos stojo į susirėmimą. Gretoms susirėmus, kilo šitos traškesys bei triukšmas, tarsi būtų sugriuvęs didžiulis pastatas. Ir vienoje, ir kitoje pusėje [kareiviai] laikėsi vienas šalia kito taip glaudžiai, tarsi būtų buvę surišti kokiais nors raiščiais, ir kokią valandą kapojosi greta prieš gretą. Negalėdama atlaikyti priešų puolimo, lietuvių kariuomenė ėmė trauktis;

³² Mathias de Mechow, *Chronica Polonorum*[m], p. CCLXXIX–CCLXXX.

kryžiuočiams ją spaudžiant, ji buvo priversta pasitraukti, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui niekaip neįstengus to bėgimo suturėti nei rėkimu, nei lazda. [Lietuviai] liovėsi bėgti ne anksčiau, nei pasiekė Lietuvą, ir parnešė žinią, kad nužudytas ir karalius Vladislovas, ir didysis kunigaikštis, o visa jų kariuomenė buvo sunaikinta. Tuo tarpu Smolensko rusėnų kareiviai, laikydamiesi prie trijų savo vėliavų, atkakliai kovėsi [toliau] ir pelnė didžiulę šlovę. Pabėgo taip pat švento Jurgio vėliava, kurioje kovėsi samdiniai čekai ir moravai ir kuriai vadovavo čekas Jonas Sarnovskis; vėliau, praradęs garbę, jis liko su blogu vardu. Per nuožmias kautynes, kurių pradžioje lietuviai buvo priversti bėgti, [toliau] kapojosi lenkai ir kryžiuočiai, [kol] kryžiuočių kariuomenėje susidarė didžiulis kritusiųjų skaičius. Tuo metu prisiartinio priešų šešiolika dalinių, su šešiolika vėliavų paliktų [rezerve] ir dar neišmėginusių mūšyje laimės. Vienas riteris iš jų, vokiečių kilmės, vardu Diapoldas Kiokericas, iš Deberio Lužicoje, su aukso diržu ir baltu apsiaustu diploide, lenkiškai vadinamu *lakla*, šarvuotas nuo galvos iki kojų, jojęs ant bėro žirgo, pasileido į karalių. Kol karalius stengėsi jį pasitikti, užsimojęs ietimi, [valdovo] smūgį aplenkė karaliaus sekretorius Zbignevas iš Olesnicos, vėliau tapęs Krokuvos vyskupu ir kardinolu; [Olesnickis] plikomis rankomis nutraukė [vokietį] nuo žirgo; smogęs gulinčiam ant nugaros, karalius Vladislovas jį paliko, o riteriai, saugoję valdovą, jį užmušė; pėstininkai vėliau jam nutraukė ginkluotę. Kryžiuočių dalinys, sustatytas po šešiolika vėliavų [ir] vedamas vieno kryžiuočio, sėdėjusio ant balto žirgo, garsiai šaukdamas smogė į dešinį sparną, kuriame buvo didžioji karaliaus vėliava; gretoms užpuolus viena kitą, kurį laiką tęsėsi nuožmi kova. Galiausiai daugybė lenkų juos apsupo iš visų pusių ir sutriuškino: beveik visi iš tų šešiolikos vėliavų arba krito, arba buvo apimti į nelaisvę. Tame dalinyje krito Prūsijos magistras Ulrichas ir komturai, o daugybė kareivių, kurie įstengė pabėgti, leidosi į kojas.)³³

Mechovietis ir Decijus ne tikrai naujais bruožais (suprantama, lyginant ne su Dlugošu, o su Piccolomini'u) papildė Jogailos ir Vytauto portretus ir visame lotyniškosios raštijos areale paskleidė Žalgirio įvertinimą iš nugalėtojų pozicijos. Minėtų knygų autoriams priklauso dar vienas nuopelnas: Dlugošo versijos Jogaila, Vytautas ir Žalgiris tapo reikšmingomis sudedamosiomis senosios Lietuvos pasaulėvaizdžio, jos kultūrinės savasties ir tapatybės dali-

³³ Verčiant ir identifikuojant minimus asmenis, pasinaudota: Mečislovas Jučas, *Žalgirio mūšis*, patais. ir papild. leid., Vilnius: Baltos lankos, 1999.

mis. Mums svarbu tai, kad po minėtų knygų pasirodymo rašant apie Lietuvą lotyniškai nebebuvo galima neminėti nei šių valdovų, nei jų karinių žygių. Šia aplinkybe pirmiausia aiškindume, kodėl Vytautą ir Žalgirį atrasime beveik visuose didesnės apimties apie Lietuvą rašiusių ar Lietuvos autorių kūrinuose. Jų eilę chronologine tvarka pradeda Vilniaus prepozitas Erazmas Vitelijus (1474–1522), didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinys Romoje, 1501 metais popiežiui Aleksandrui VI lotyniškai pasakotoje kalboje pristatęs Lietuvą ir jos valdovus³⁴. Na, o Lietuvos lotyniškojoje poezijoje pirmasis tai padarė minėto Erazmo globotinis Mikalojus Husovianas (apie 1475–1485–po 1533), sukūręs *Carmen de statura, feritate ac venatione biontis* (*Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*, 1523)³⁵.

Šiandien atrodo savaime suprantama, kad šiame kūrinyje Husovianas vaizduoja Vytautą, jo ir savo laikų Lietuvą, jos gamtą ir stumbro medžiokles. Vis dėlto Vytauto paveikslas šiame kūrinyje literatūros istorikui turi kelti nuostabą. To paveikslas animalistinio turinio kūrinyje galėjo, o galbūt ir turėjo nebūti (poema skirta stumbrui: žvėries išvaizdai, jo prigimčiai ir medžioklei). Tačiau jis yra; jei mūsų vertinimas teisingas, Vytauto aprašymą poetas netgi padarė svarbiausiu prasminiu poemos epizodu – jos kompoziciniu-semantiniu centru³⁶. Kuo tai galėtų paaiškinti? Pirmiausia ir svarbiausia – senesnių savos

³⁴ Apie tai plačiau žr.: Sigitas Narbutas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandrui VI: tekstas ir jo kontekstai“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha: Mokslinių straipsnių rinkinys=Grand Duke of Lithuania Alexander Jagiellonian and His Time: Collected articles*, sudarytoja Daiva Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 210–219.

³⁵ Šiame straipsnyje remsimės ir cituosime naujausią jos publikaciją su faksimilėmis: Mikalojus Husovianas, *Raštai=Opera*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Sigitas Narbutas, Eugenija Ulčinaitė, Tomas Veteikis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

³⁶ Apie tai plačiau žr.: Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 86–87.

literatūros tradicijų stoka³⁷ ir siekimu visa tai kompensuoti, pasirėmus lotyniškojoje Europos tradicijoje jau suformuotu „savitu“ Lietuvos vaizdu, XVI a. pirmojoje pusėje jau dėliotu iš tam tikrų literatūrinių klišių, arba topų. Kūrinio pradžioje Husovianas nurodo apdainuosiąs ne Vokietijos ar Lenkijos (sprendžiant iš regiono aprašymų, tokių gali mybių išties būta³⁸), o Lietuvos stumbrą su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis: „*Hec fera Litphanas longe seuissima fyluis || Nascitur, & fieri corpore tanta solet*“ (eil. 51–52; „Šitas siaubinga žvėris, Lietuvos miškų išaugintas, || Tokio kūno stambaus tampa (sunku apsaity!)“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas³⁹). Taigi Lietuvos vaizdai ir Vytauto paveikslas čia turėjo būti – priešingu atveju kūrinys greičiausia nebūtų buvęs priimtas ir suprastas visoje lotyniškojoje „oikumenėje“, – ir jie čia atsirado⁴⁰. Atsižvelgę į abiejų vaizdavimo neilgą tradiciją ir anų laikų poetikos savitumus, juos šiandien galime apibūdinti kaip tipiškus.

Bene geriausiai tai galėtume pagrįsti, analizuodami Vytauto paveikslą. *Giesmėje apie stumbrą* Vytautas apibūdinamas kaip kaimynų gerbiamas, Europoje ir Azijoje žinomas valdovas, pergalingas karvedys, teisingas ir nusikaltėliams negailestingas teisėjas, gamtinių krašto išteklių naudą suprantantis ir ją visokeriopai pasinaudoti gebantis šeiminkas. Alvydas Nikžentaitis taip pat nurodo ir vieną naują bruožą, kurį galima priskirti Husoviano plunksnai: „Vytautas buvo laikomas ne tik kariuomenės įkvėpėju, bet ir karių ugdytoju“⁴¹ (taip istorikas

³⁷ Būtent tuo mes aiškintume į akis poemos pradžioje krintančią deklaraciją apie savo „kūrybinį nepilnavertiškumą“ (eil. 21–24 ir toliau). Manome, kad Husovianas žinojo, ko vertas, ir suprato savo talentingos prigimties mastą (priešingu atveju apie tai nebūtų kalbėjęs pratarmėje, dedikuotoje karalienei Bonai, ir raginančioje atkreipti dėmesį, globoti ir rekomenduoti karaliui Žygimantui Senajam talentingus žmones), o čia kalba apie tai, kuo iš tikrųjų dar negalėjo pasigirti pirmus dešimtmečius teskaičiavusi pasaulietinė lotyniškoji Lietuvos ir Lenkijos literatūra – ilgaamžėmis savo tradicijomis.

³⁸ Pavyzdžiui, minėtas Münsteris nurodo, kad taurių ir stumbrų esama jo laikų Prūsijoje, žr.: Sebastian Münster, *Cosmographia universalis*, p. 784.

³⁹ Cit. iš: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 118.

⁴⁰ Išsamų jų aptarimą žr.: Tomas Veteikis, „Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose“, in: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 246–253.

⁴¹ Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, p. 21.

apibūdina pasakojimą, pateiktą eil. 685–742). Kaip ir galima tikėtis iš retorinės kultūros suformuoto rašytojo, teigiamo valdovo bruožai šiame kūrinyje įvardijami ir pagrindžiami kokiais nors jo paveikslui individualumo suteikiančiais pavyzdžiais. Pateiksime vieną pavyzdį – epizodą, apibūdinantį Vytauto teisingumą. Iš pradžių lyrinis herojus šį bruožą įvardija: „*Iusticie sanctas tam certo robore partes* || *Fouit, ut his nullus possit inesse dolus*“ (eil. 747–748; „Jis visose srityse teisingumo švento žiūrėjo, || Kad negalėtų kur nors slėptis apgaulė kokia“⁴²). Šis bruožas toliau personalizuojamas, primenant ankstesnių autorių pateiktus (nusikaltėlių baudimas, liepiant juos įvilkti į žvėrių kailius ir atiduoti sudraskyti šunims) ir pačiam žinomus (negailestinga bausmė bylą neteisingai išsprendusiam teisėjui) pavyzdžius:

Quando diem dixit sceleri, plerosq; nocentum

Ad mortem sese precipitasse ferunt.

Conscia mox laqueos querebant colla tenaces,

Spes absoluendi nulla nocentis erat.

Precipue prauos tormenta per omnia testes

Sustulit, ut nemo possit iniqua loqui.

Ipfemet excipiens toruo periuria uultu,

Mendacis praefens terruit ora uiri.

Membrag; tergoribus multorum clausa ferinis

Affuetis canibus dilanianda dedit.

In nullo tam seuus erat, q̄ iudice donis

Corrupto, si quis forte, repertus erat.

Dicitur articulos quidam discerptus in omnes,

Quod tantum capto munere iusta tulit.

Spreuerat infelix edicti uerba minacis,

Tortus ad exemplum posteritatis erat.

(eil. 749–764: *Kalbama, jog dar prieš tai, kai bausmės paskirdavo dieną,*

Daugelis jau pasmerktų patys nusprendavo mirt:

Nedelsdami ant kaklų stiprias jie sau nerdavos kilpas,

Nes neturėjo vilties, kad panaikintų bausmes.

⁴² Cit. iš: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 138.

*Liudininkus melagius įsakydavo žiauriai kankinti,
 Kad daugiau ateity niekas nedrįstų meluoti.
 Priesaikų pats nedorų beklausydamas, veidu rūščiuoju,
 Jis baugino žvilgsniu, grąsė melagiui bausme
 Ir kaltuosius žvėrių gauruotais kailiais apvilkęs,
 Liepdavo tuoj atiduot juos sudraskyti šunims.
 Niekam nebuvo jis toks rūstus, kaip kuriam nors teisėjui,
 Dovanomis papirktam, jeigu susekdavo jį.
 Sako, jog vienas iš jų sudraskytas į gabalus buvo,
 Kad, tik paėmęs kyšius, bylą išsprendė tuoj pat.)*

Jei poetas būtų savo kūrybinės pasijos objektu pasirinkęs kitą kraštą, kitą valstybę, ją reprezentuotų kita simbolinė teigiamo valdovo figūra; bruožai ir charakteristikos būtų tos pačios (galbūt skirtųsi jų skaičius), tačiau joms iliustruoti būtų pasitelkti kiti pavyzdžiai, fiksuoti žodinėje ir rašytinėje krašto tradicijoje. Taip prieiname prie Husoviano *Giesmės* įvertinimo. Šiandien jo poema mums svarbi pirmiausia dėl tų valdovo (pridėsime – ir senosios Lietuvos) paveikslą individualizančių pasakojimų, pasak kai kurių tyrėjų, dažnai besiremiančių kitur nepaliudyta žodine tradicija⁴³. Tačiau apskritai Husoviano Vytautas – individualizuotas teigiamo valdovo tipas, ne daugiau. Beje, žvelgiant literatūros istoriko akimis, tai anaip tol nėra mažai. Poetams po Husoviano bus privalu žengti kitus žingsnius individualizuojamo individo kryptimi.

Jei Husoviano įnašą, jo kūrybos vertę apibūdintume vien originalio-
 mis Vytauto paveikslu ar Lietuvos vaizdo detalėmis, gerokai sumažintu-
 me ne tik jo kūrybos svorį, bet ir tinkamai neįvertintume jo indėlio bei
 vietos senosios Lietuvos literatūroje. Husovianas iki galimų pasiekti ribų
 išplėtė tipažų skaičių, o viename kūrinyje, galima sakyti, jis priėjo netgi
 prie individualizuojamo individo. Taip tvirtinti mums leidžia kitos dvi
 jo poemos – *Nova et miranda de Turcis victoria mense Iulio* (*Nauja ir*

⁴³ Tomas Veteikis, „Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose“, in: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 251.

nuostabi pergale prieš turkus liepos mėnesį, 1524) ir De vita et gestis divi Hyacinthi (Giesmė apie švento Hiacinčą gyvenimą ir darbus, 1525).

Pastarosios poemos pradžia labai primena tradicinius šventųjų gyvenimus, nuo seno skaitytus ir žinotus tiek Lietuvoje, tiek artimiausiose jos kaimynėse – Lenkijoje ir Čekijoje. Kol kas neturime žinių, ar Didžiojoje Kunigaikštijoje turėti ir skaityti žymesniųjų hagiografų veikalai: Jono iš Mėli (Johannes de Malliaco ar Mailliaco, Mailly, 1190–1260) *Abbreviatio in gestis sanctorum* (sukurtas apie 1243), Vincento iš Bovė (Vincentius Bellovacensis, de Beauvais 1190–1264) *Speculum historiale* (apie 1244), Baltramiejaus iš Tridento (Bartholomaeus Tridentinus, 1200–apie 1251) *Liber epilogorum in gesta sanctorum* (1245–1246), Petro Kalo (Petrus Callo, Calò, m. 1348) *Legendae de tempore* bei *Legendae de sanctis* (XIV a. pirmoji pusė), Petro Natalio (Petrus de Natalibus, Pietro Ungarello di Marco de' Natali, m. apie 1400) *Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis et multis voluminibus collectis* (1369–1372). Užtat turime žinių apie žymiausią brandžiųjų Viduramžių pasionalą – Jokūbo Voraginiečio (Jacobus de Voragine, Jacopo da Varazze, 1226–1298) *Legenda aurea* (sukurta 1263–1267).

Tai – ypatinga knyga, ir ne tik dėl ypač gausių nuorašų bei didžiulės paplitimo geografinės. *Aukso legenda* Viduramžiais buvo tarsi kokia mūsų dienų Vikipedija: patekusi į kurį nors kraštą, ji būdavo pildoma to krašto šventųjų ir palaimintųjų gyvenimais. Štai kad ir Čekijos pavyzdys. Bohemijos vienuolynų bibliotekas ji pasiekė labai greit: anksčiausias išlikęs *Legendos* nuorašas datuojamas maždaug 1298-aisiais⁴⁴. Jos siužetais anksti pradėtos kurti eilės⁴⁵; veikiai ji buvo išversta į čekų kalbą⁴⁶; Gutenbergui išradus

⁴⁴ Anežka Vidmanová, „Legenda aurea a Čechy“, in: Jakub de Voragine, *Legenda aurea*, z latinského vydání Jacobi a Voragine *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*, rec. dr. Th. Grässe, III. vydání 1890 ve Vratislavi, přeložil Václav Bahník, Praha: Vyšehrad, 1984, p. 21.

⁴⁵ Seniausias žinomas poetinis sekimas datuojamas laikotarpiu po 1306 metų, žr. *ibid.*, p. 57.

⁴⁶ Vertimas datuojamas XIV a. trečiuoju ketvirčiu, žr. *ibid.*, p. 59.

spaudą, dar iki 1500-ųjų čekiškas *Legendos* tekstas buvo dukart išspausdintas: po 1476 m. Pilzene ir 1495 m. Prahoje⁴⁷. XIII a. pabaiga datuojamuose keliuose lotyniškos *Legendos* nuorašuose įdėti kelių Čekijos šventųjų gyvenimai: šv. Adalberto (Vaitiekaus, apie 956–997), šv. Liudmilos (apie 860–921), šv. Prokopo (m. 1053), šv. Vaclovo (apie 907–929); vėlesniuose jie papildyti dar keliais naujais tektais.

Į Lenkiją *Legenda* pateko maždaug tuo pačiu laiku – pačioje XIII amžiaus pabaigoje⁴⁸. Apie tai kalba seniausi žinomi išlikę šio kūrinio nuorašai. Mariano Plezios duomenimis, įvairiose Europos bibliotekose išlikę keliolika XIV amžiaus Lenkijoje turėtų *Legendos* nuorašų. Kalbant apie XV amžių, tų nuorašų skaičius persirita per kelias dešimtis. Į lenkų kalbą *Legenda* išversta XIV a. pabaigoje. Žinoma, kad krikštydamas Lietuvą, karalius Jogaila pavedė Karūnos pakancleriui Klemensui nupirkti vieną lotyniškos rankraštinės *Legendos* nuorašą ir šią knygą padovanojo įkurtajai Vilniaus katedrai⁴⁹.

Lenkijoje buvo mėgstami kai kurie čekų šventųjų gyvenimai. Pirmiausia tai pasakytina apie antrąjį Prahos vyskupą, kankinio vainiką pelniusį Prūsijoje, šv. Adalbertą. Jau XI a. Lenkijoje turėta jo gyvenimo aprašymų, sukurtų įvairių autorių⁵⁰. XIII a. plintant šv. Stanislovo (1030–1079) kultui, keli autoriai sukūrė skaitinių apie šio šventojo gyvenimą ir kankinystę⁵¹. XIV a. buvo sukurti skaitiniai apie šv. Jadvygą Silezietę (tarp 1178 ir 1180–1243), šv. Kingą (Kunegundą, 1234–1292) ir šv. Hiacintą (Jackų, Jaceką, apie 1200–1257).

⁴⁷ Plačiau apie šiuos leidimus žr.: Emma Urbánková, *Soupis prvotiků českého původu*, vydání připravila Dr. Emma Urbánková, Praha: Státní knihovna ČSR, 1986, p. 17–18, 60–78.

⁴⁸ Marian Plezia, „Wstęp“, in: Jakub de Voragine, *Złota legenda: Wybór, tłumaczyła z języka łacińskiego Janina Pleziowa, wyboru dokonał, wstępem, przepisami i posłowiem opatrzył Marian Plezia*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2000, p. 42.

⁴⁹ Marian Plezia, „Wstęp“, p. 44.

⁵⁰ Aleksandra Witkowska, „Hagiografia“, in: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6: *Graal–Ignorancja*, pod redakcją Jana Walkusza [i in.], Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993, skilt. 478.

⁵¹ *Ibid.*

Literatūros istorikai yra atskleidę Husoviano *Giesmės apie švento Hiacinto gyvenimą ir darbus* šaltinius (pradėjus šventojo kanonizaciją 1523, Krokuvos dominikonų surinktus kai kuriuos labai senus šv. Hiacinto gyvenimo aprašymus ir kitus reikalingus liudijimus)⁵². Mes dar atkreiptume dėmesį į neabejotinas paraleles tarp Voraginiečio pateikto skaitinio apie šv. Dominyką ir Husoviano sukurto pasakojimo apie dominikoną šv. Hiaciną: abu autoriai kalba apie ypatingą šių šventųjų maldingumą ir atsidėjimą mokslams, asketišką gyvenimo būdą, gilų tikėjimą, tarnavimą žmonėms (abu prikelia iš numirusių keletą asmenų ir, kas ypač krinta į akis, atgaivina kelis skenduolius), Švenčiausiosios Mergelės Marijos ir šventųjų apaštalų apreiškimus sąmoningos reikšmingos tarnystės Dievui pradžioje ir pačioje gyvenimo pabaigoje. Dėl šių priežasčių šv. Hiacinto paveikslą laikytume irgi tipišku, individualizuotu jo gyvenimo ir stebuklų pavyzdžiu.

Hagiografinis pasakojimas apie šv. Hiaciną apima maždaug pusę visos giesmės (eil. 1–441). Kitą pusę (eil. 442–869) sudaro, Tomo Veteikio žodžiais tariant, „poleminė, apologetinė, iš dalies didaktinė, aiškinamoji“ poemos dalis⁵³. Kompoziciniame-semantiniame pirmos (eil. 249–259) ir antros dalies centre (eil. 651–661) lyrinis herojus iš esmės kelia tą patį klausimą: koku pagrindu tikintysis Lutherio reformacijos akivaizdoje gali atsisakyti katalikų tikėjimo, tradicinių apeigų ir kitų įprastų religinio gyvenimo pavidalų? Ar tėvynainis Hiacintas, Kristaus valia kadaise parodęs gausių stebuklų, o ne svetimas pranašas, naujo tikėjimo skelbėjas, nėra tinkamas gyvojo tikėjimo liudytojas? Lyrinio herojaus retorika iškalbingai liudija apie autoriaus poziją: Husovianas prikelia dabarčiai Hiacinto, kaip Kristaus gyvenimo sekėjo, istoriją ir ją iškelia kaip tikro tikėjimo pavyzdį bei prieštarą ir plintančiai Reformacijai, ir kaimyninėje Lietuvoje vis dar pasitaikančioms senameldiškų tikėjimų liekanoms⁵⁴.

⁵² Išsamią paskutinę jų apžvalgą žr.: Tomas Veteikis, „Mikalojus Husovianas epochų ir tapatybių sankirtose“, p. 256–261.

⁵³ *Ibid.*, p. 262.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 270.

Nuo krikščionio ar šventojo – to, Dumont'o žodžiais, „individo ekstrapasauliečio“ – iki „individo pasauliečio“ literatūroje lieka ir daug, ir mažai. Husovianui būtų reikėję įveikti retorine kultūra grindžiamos tradicijos trauką, jei jis būtų užsibrėžęs pateikti nebe tipo, o individualizuojamo individo paveikslą. Tai – labai daug. Jis turėjo gyvą kreatyvią vaizduotę, buvo puikiai įvaldęs stilių ir kalbą, todėl galėjo sukurti kūrinį, kurio herojaus portretas būtų tapomas veiksmų ir poelgių nomenklatūra, o vidinio pasaulio atskleidimu tais veiksmais ir tais poelgiais. Vienas epizodas nedidelės apimties poemoje *Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus* tarsi kalbėtų, kad Husovianas buvo labai priartėjęs prie naujo modelio poetikos. Šiame proginiam kūrinyje vaizduojamas jungtinės turkų ir totorių kariuomenės įsiveržimas į Lenkijos ir Lietuvos žemes 1524 metais, niokojimai, plėšimai, taikių gyventojų žudymas ir lenkų kariuomenės pergalė prieš įsibrovėlius mūšyje prie Trembovlės tų metų liepos 2 dieną. Tai štai, piešdamas nelaimių vaizdus, poetas maksimalios emocinės įtampos pasiekia išgalvoto žmogaus, netekusio šeimos ir turto, žodžiais (eil. 101–106):

Vnus in extremo ludens sua sacra furore,
 Clamat, pro Chrifto te Machomete colam.
 Dummodo refituitas charos cum coniuge natos
 Poft quos abductos non rediturus eo.
 Plus te q̃ Chriftum iam pridem poſſe uidebam,
 Numina quis dubitet tam manifeſta ſequi.

(Rėkė pykty baisiam, savas šventenybes išjuokęs,
 Vienas žmogus: „Jeigu man žmoną ir brangius vaikus
 Tu, Mahometai, atgal sugrąžinsi, tau vietoje Kristaus
 Nešiu aukas ir nuo šiol neisiu daugiau prie ano.
 Juk ir anksčiau aš regėjau, kad tu galingesnis už Kristų:
 Kas dar dvejos tavimi – aiškia dievybe – tikėt?“)

Regis, vienas žingsnis buvo likęs iki literatūrinio herojaus individualizacijos nebe retorinėmis, o meninėmis priemonėmis, tačiau jį žengė ne Husovianas.

Iš karto turime pasakyti, kad jo nežengė nė kitas lotyniškosios poezijos kūrėjas Petras Roizijus (apie 1505–1571), nors ir priklausantis jaunesnei rašytojų kartai nei Husovianas. Vis dėlto Roizijaus poezija turi didžiulės reikšmės meninių formų raidai aptarti, nes žymi tolesnį svarbų žingsnį modernesnės meninės raiškos kryptimi. Tai pasakytume tiek apie jo proginius (vestuvėms, laidotuvėms, svarbiems valstybės ir Bažnyčios gyvenimo įvykiams skirtus) kūrinius, tiek apie gausias, įvairias ir literatūros istorikų bei skaitytojų ligi šiol kur kas aukščiau tebevertinamas jo epigramas. Ir vieni, ir kiti jo eilėraščiai liudija apie prasidėjusias svarbias permainas literatūros istorijoje, maždaug po šimto metų atvedusias prie individualizuojamo individo raiškos. XVI a. ketvirtą–penktą dešimtmetį į literatūrą galingai pasibeldė ir į poezijos, pirmiausia proginės, kūrinius gausiai prasikverbė Renesanso suformuotos individualybės. Jos virto panašiais vienas į kitą ir dažniausiai tomis pačiomis renesansinėmis dorybėmis apdovanotais literatūriniais herojais. Vieną nuo kito tuos herojus skyrė vardai, pavardės ir pravardės, kilmė ir kai kurie svarbūs asmeninio gyvenimo įvykiai, o vieni, netgi niveliavo jų „literatūrinę būties“, tai yra tie vaidmenys, kuriuos jiems skyrė Renesanso rašytojai, ir tie vaidinimai, kuriuose jiems tų rašytojų valia tekdavo dalyvauti. Šia prasme visiškai teisi literatūros istorikė Aušra Tamošiūnienė, nurodydama:

Roizijaus poezijoje šmėkščioja ne vienos istorinės asmenybės vardas. Galime sakyti, jog iš dalies teisingu buvo Zenonas Ivinskis, teigdamas, kad šiose eilėse lengvai vienus vardus galima pakeisti kitais. Objekto pozicija Roizijaus eilėse iškyla kaip *kitas*, kuriam suteikiamos skirtingos atmainos – t. y. vaizduojamas vis kitas žmogus, tačiau esmė lieka ta pati – kurti retorinį dialogą, kartu kreipiantis į adresatą, kuriam parodomos vienokios ar kitokios objekto savybės.⁵⁵

Vis dėlto taip vertinti asmenų, kuriuos Roizijus vardija ar mini poemose „De apparatu nuptiarum optimorum maximorum Sigismundi

⁵⁵ Aušra Tamošiūnienė, „Petro Roizijaus poetinio talento savitumas“, in: Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai=Carmena selecta*, iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitytė, Eglė Patiejūnienė, Eugenija Ulčinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 30. Šiam tyrimui pasinaudota kitais metais išėisiančio leidinio maketu.

Secundi Augusti, Poloniae regis etc. atque reginae Elisabes, Ferdinandi Romanorum regis etc. filiae“ („Paskubomis sudėtos eilės apie jų didenybių Lenkijos ir kt. karaliaus Žygimanto II Augusto ir karalienės Elzbietos, Romos ir kt. valdovo Ferdinando dukters, prašmatnias vestuves“), „Ad Nicolaum Radivilonem, virum illustrem, epithalamium“ („Epitalamijas įžymiam vyrui Mikalojui Radvilai“), „Historia funebris in obitum divi Sigismundi Sarmatiarum regis et ad Sigismundum Augustum filium admonitio“ („Laidotuvių aprašymas, mirus Sarmatijų karaliui dieviškajam Žygimantui, ir pamokymai jo sūnui Žygimantui Augustui“), „Chiliasticon“ („Tūkstanteilis“) ir kt., gausos šiandien turbūt nebegalime. Dėl aukščiau nurodytos priežasties jų sąrašai atrodo svarbūs kaip to laikotarpio proginėje poezijoje epochos savitumą geriausiai išreiškianti ypatybė.

Epochos individualizmas giliai prasiskverbė ir į labiau meniniu požiūriu vertinamą Roizijaus poezijos dalį – epigramas. Jose taip pat matyti Roizijaus novatoriškumas. Vertinant iš Europos lotyniškiosios literatūros pozicijų ir žvelgiant individo raiškos kampų, jį pirmiausia apibūdintume kaip tikrą reprezentacijų srautą. Tiek Lenkiją, tiek Lietuvą jo poezijoje reprezentuoja dešimtys naujų vardų; negana to, rašytojas literatūros herojų eilę papildo ne tik pasaulietinės aristokratijos, ne tik Bažnyčios hierarchų, bet ir kitų visuomenės socialinių sluoksnių tipais. Lietuvą jo kūrinuose reprezentuoja jau ne vien Jogailaičių dinastijos atstovai. Kunigaikštija Roizijaus poezijoje – tai Mikalojus Radvila Juodasis (eilėraščių ciklas „Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Vilniaus vaivada, didžiajam Lietuvos maršalkai ir kancleriui Mikalojui Radvilai“), jo žmona Elzbieta (ciklas „Epitafija Vilniaus vaivadienei Elzbietai Šidloveckai“) ir sūnus Mikalojus Kristupas („Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Šidloveco grafui Mikalojui Kristupui Radvilai“); tai – Mikalojus Radvila Rudasis (ciklas „Trakų vaivada, Lietuvos didžiajam etmonui Mikalojui Radvilai“) ir jo sūnus Mikalojus („Mikalojui Radvilai jaunesniajam“); tai – Romanas Sanguška (ciklas „Karaliui apie

kunigaikštį Romaną“), Stanislovas Kiška (ciklas „Vitebsko vaivada Stanislovui Kiškai“), Jeronimas („Gedulingos eilės mirus Jeronimui Chodkevičiui“) ir Jonas (ciklas „Jonui Chodkevičiui“) Chodkevičiai, Vilniaus vyskupai Paulius Alšėniškis (ciklas „Epitafijos Vilniaus vyskupui Alšėnų kunigaikščiui Pauliui“) ir Valerijonas Protasevičius (ciklas „Vilniaus vyskupui Valerijonui“), Žemaičių vyskupai Jonas Domanovskis (ciklas „Žemaičių vyskupui Jonui Domanovskiui“) ir Jurgis Petkūnas (ciklas „Žemaičių vyskupui Jurgiui Petkūnui“), Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas (ciklas „Augustinui Rotundui“) ir t. t.

Su jais, o ne su valdovais Roizijus susieja kai kurias svarbias nuo seno Lietuvą charakterizavusias temas: lietuvių kilmės iš romėnų legendą (pavyzdžiui, taip suprastume pirmą epigramą⁵⁶ iš ciklo „Karaliui apie kunigaikštį Romaną“), pergales Livonijos karo laukuose (ciklai „Karaliui apie kunigaikštį Romaną“, „Trakų vaivada, Lietuvos didžiajam etmonui Mikalojui Radvilai“ (V–VI), „Jonui Chodkevičiui“ (II–V, IX–XII) ir kt.), Liublino uniją (ciklo „Jonui Chodkevičiui“ XVIII–XX epigramos) ir kt. Kai kuriuose eilėraščiuose atsiranda naujų temų. Jos charakterizuoja ne tik literatūrinius herojus, bet taip pat ir Lietuvą. Ypač naujai mūsų turimų žinių apie XVI a. vidurio Kunigaikštiją akivaizdoje suskamba skaitomų ir dovanojamų knygų tema. Roizijus pataria karaliui skaityti biografinius kūrinius („Žygimantui Augustui“, V), prašo Radvilos Rudojo susipažinti su Frančesko Petrarkos *De remediis utriusque Fortunae* (*Apie gero ir blogo likimo priemones*; „Trakų vaivada, Lietuvos didžiajam etmonui Mikalojui Radvilai“, III), dovanoja savo *Sprendimus*

⁵⁶ Pateiksime jos lotynišką tekstą ir Ritos Katinaitės vertimą iš minėtos Roiziaus poezijos rinktinės (p. 127, 251):

Venit in elysios de victa ut nuntius Ula
A duce Romano, Romulus: „Ula mea est“,
Dixit, at erubuit, Litanum ut scivit, aitque:
„Romanosne suos et Litanus habet?“

Kai Eliziejus laukuos išgirdo, kad Romanas Ula
Paėmė, Romulas tuoj tarė: „Jau mano Ula“.
Kai sužinojo, kad šis – lietuvis, nuraudęs paklausė:
„Argi ir Lietuva turi romėnų savų?“

dėl apeliacinių bylų, spęstų Lietuvos valdovo teisme Radvilai Našlaitėliui („Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Šidlovecio grafui Mikalojui Kristupui Radvilai“), siunčia dovanų nenurodytas knygas Kiškai („Vitebsko vaivada Stanislovui Kiškai“, I–III), Radvilai Rudajam („Trakų vaivada, Lietuvos didžiajam etmonui Mikalojui Radvilai“, I–II, IV), Jonui Chodkevičiui („Jonui Chodkevičiui“, I), Valerijonui Protasevičiui („Vilniaus vyskupui Valerijonui“, I) ir kt. Visa tai reikia laikyti ženkliai Roizijaus nuopelnu ir pastebimu jo indėliu į Lietuvos *Latinitas* aruodus (beje, ir ne vien į lotyniškąją mūsų literatūrą).

Literatūrinių herojų gausa žymėjo tam tikrus svarbius procesus politiniame valstybės gyvenime. Ją galėtume sieti su politinės lietuvių tautos susiformavimu Antrojo Lietuvos Statuto kūrimo ir jo patvirtinimo metais. Tokiam požiūriui nemaž neprieštaruja nė literatūros kūriniuose išryškėjęs individualizmas. Mat ne su kuo kitu, o būtent su individualizmu glaudžiai susijęs nacionalizmas. Šią sąvoką vartojame ta reikšme, kuria ją supranta šio straipsnio pradžioje minėtas Louis Dumont'as. Veikale *Esė apie individualizmą* jis taip apibrėžė individualizmo ir nacionalizmo ryšį:

Kai kas be jokio paaiškinimo individualizmui priešpriešina nacionalizmą; išties tai reiškia, kad nacionalizmas atitinka grupės, kuri jaučia priešingumą individualistinei nuostatai, jauseną. Tačiau iš tikrųjų nacija tikslia, moderniaja prasme, ir nacionalizmas – skiriant jį nuo paprasto patriotizmo – istoriškai yra neatsiejami nuo individualizmo kaip vertės. Nacija neabejotinai yra visuomenės (kaip visumos) tipas, kuriam būdingas individualizmo, kaip vertės, viešpatavimas. Ši vertė lydi naciją ne tik istoriškai; individualizmo ir nacijos tarpusavio priklausomybė yra stačiai būtinas dalykas, netgi galima sakyti, kad nacija yra visuomenė (kaip visuma), susidedanti iš žmonių, kurie suvokia esą individai.⁵⁷

Kaip reta teisinga įžvalga! Jos šviesoje geriau matyti dar vienas žingsnis, kurį žengė nebe Roizijus, o kitos kartos poetai, kilę iš Lietuvos. Kalbant vaizdingai, ispanas Roizijus lotyniškąją Lietuvą

⁵⁷ Louis Dumont, *Esė apie individualizmą*, p. 21–22.

„pripildė“ savo vertę žinančių, prasmingo gyvenimo ir veiklos gaires reginčių lietuvių. Vis dėlto jo eilėraščių pasakotojas jautėsi svetimas tam kraštui: piktinosi ir šaipėsi iš jos gyventojų ydų, buities ir gyvenimo nepatogumų, reiškė tėvynės ilgesį ir t. t. Tai – literatūros istorikų seniai pastebėtos ir aptartos Roizijaus poezijos ypatybės. Jos nieku būdu neleidžia kalbėti apie Roizijaus lenkiškąją ar lietuviškąją individualizmą. Manytume, kad poetą, sukūrusį pasakotoją, kuris ne skiria save nuo vaizduojamo meninio pasaulio veikėjų, o reiškia jiems pritarimą, simpatijas ir palaikymą, galima laikyti pirmuoju nacionalizmo reiškėju literatūroje. Mūsų požiūriu toks buvo Jonas Radvanas, herojinėje poemoje *Radviliada* lotyniškai apdainavęs jau minėtą Radvilą Rudą ir jo laikų Lietuvą.

Čia turime padaryti ekskursą į šalį ir pasakyti, kad mus domina vien teorinė šio reiškinio pusė. Nieku būdu nelaikome, kad lietuviškasis ar lenkiškasis, gudiškasis ar ispaniškasis patriotizmas ar nacionalizmas kažkiek prideda prie poeto talento. Todėl tiek XVI-ojo, tiek ir XX amžiaus kūrėjo vietą nacionalinėje literatūros istorijoje mes vertiname išimtinai pagal jo talento dydį, poetinės prigimties jėgą, kūrybos originalumą, meninės kalbos brandą, o spręsti apie visus šiuos dalykus mums geriausiai leidžia jų santykis su tradicija. Apie nacionalizmą savo straipsnyje kalbame vieninteliu aspektu – jį laikome reikšmingu literatūrinio herojaus tipų kaitos požymiu. Na, o į Lietuvos lotyniškąją literatūrą mes žvelgiame kaip į svarbią šių dienų kultūrinės savasties dalį. Dėl to pritariame ir palaikome išmintingą Arūno Sverdiolo poziciją, pareikštą aukščiau minėtoje konferencijoje:

Savasties ekonomika neįprasta, netgi paradoksali: pasisavinti čia nereikia atimti iš kito, kitam viskas pasilieka. Todėl absurdiška ginčytis, ar vienas, ar kitas poetas yra lietuvių ar lenkų, ar vienas, ar kitas LDK didikas yra lietuvių ar baltarusių: jie priklauso tiems, kurie sugeba įrikiuoti juos į savo istorinę perspektyvą ir toje perspektyvoje išlaikyti. Priklausymas šiuo atveju nėra išskiriantis, jis nenusavina ir nesunaudoja savo objekto. Kova dėl nuosavybės darosi aktuali tik tada, jei savasties samprata susiaurėja: pavyzdžiui, nuo LDK iki tautinės. Tada

prasideda žūtbutinės ir negryną sąžinę generuojančios lietuvių, baltarusių ar lenkų paieškos Lietuvos istorijoje: kitaip šie asmenys nebegali tapti savi tiems, kam LDK tapatybė yra tapusi svetima.⁵⁸

Tai mes ir darome, kurdami savą literatūros istoriją, o kartu ir save pačius – įrašome dėl kurių nors priežasčių sau svarbius autorius į vis atnaujinamų aprėpčių sąrašą, vadinamą tradicija. O svarstymai apie individualizmo trajektorijas ir nacionalizmo apraiškas literatūros istorikui gali būti svarbūs tik vienu požiūriu – kaip šitų esąčių raidos ženklai, leidžiantys, be visa kita, apibūdinti dar ir literatūros artefaktų vertę. Šia prasme mums atrodo reikšmingas Jonas Radvanas (apie 1550–po 1592) ir jo *Radviliada* (1592).

Beje, individualizmo ir nacionalizmo manifestacijų Radvano laikais būta, ir ne vienos. Kai kurios iš jų tiesiogiai susijusios su Lietuvos literatūros raida. Bene svarbiausia iš jų mums atrodo Kunigaikštijos raštininko Venclovo Agripas nuomonė, išdėstyta laiške Vilniaus vaivadaui Radvilai Rudajam. 1578 m. lapkričio 9 d. datuotame dokumente pasakodamas, kokią įspūdį karaliaus rūmuose padariusi Radvilos Rudojo reliacija apie paskutines pergales, pasiektas Livonijoje, šis aukštas pareigūnas nurodė:

Norėčiau, Mielaširdingasis Kunigaikšti, kad būtų aprašyta visa šio šlovingo mūsų istorija [...]; dabar yra daug medžiagos ir apie šį, ir apie anksčiau prie Ulos, Tervetės vykusius šlovingus mūsų, kuriems vadovavote Jūsų Kunigaikštiškoji Mylista. O be to, ir tai, kas vyko Jūsų šviesios atminties tėvo laikais [reikėtų] atnaujinti ir aprašyti ir amžinam atminimui į spaudą atiduoti. Jeigu Jūsų Kunigaikštiškoji Mylista norėtųmėte ką nors apie tai atsiųsti, bet ir ten Jums nesunku su spauda, nes turite tam tinkamų žmonių, kaip ponas Vilniaus vaitas [Augustinas Rotundas] arba ponas Volanas, kurie galėtų lotyniškai parašyti ir kuriuos turėdamas šalia savęs Jūsų Kunigaikštiškoji Mylista lengvai galėtųmėte papildyti tai, kas nebuvo kronikose parašyta, kadangi ne Lietuva rašė. [Reikia], kad vis dėlto žmonės žinotų, jog Lietuva, kol nebuvo ponų lenkų suplėšyta, gebėjo Maskvai

⁵⁸ Arūnas Sverdiolas, „Kultūros individualumas, tipiškas ir savastis erdvėlaikio plotmėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, p. 21.

priešintis, todėl iš tiesų trokščiau, kad [žemes] patys galėtų iš priešo atsiimti be svetimųjų pagalbos, kurie, mažai prisidėję, visas mūsų didžiausias pastangas ir kraujo praliejimą užtemdo, o mūsų dvarams stipriai kenkia.⁵⁹

Šio laiško turinį atliepia Lietuvos didikų ir bajorų parama ke-liolikai religinės ir pasaulietinės įvairiakalbės raštijos paminklų, pasirodžiusių XVI a. paskutiniame ketvirtyje. Vienas iš tų paminklų yra minėtas herojinis epas *Radviliada*. Sukurti šį išpūdingą kūrinių Radvaną paskatino ir veikiausiai jam paramą suteikę buvęs Radvilos Rudojo klientas, andainykštis Lydos ir Cėsių seniūno Jono Abrama-vičiaus (m. 1602). Apie tai jis pareiškia epo pratarmėje, dedikuotoje Rudojo sūnui Kristupui Radvilai Perkūnui, po tėvo mirties toliau globojusiam ir rėmusiam Lietuvos autorius:

Accepimus jam à te, ficut majorum tuorum amplitudo postulabat, res gefas tuas, tanquam obfides in Rempubicam tuæ voluntatis, ornament, firmamenti, cum tu, Cristophore Radiuile, Princeps Illuſtriffime, quas regiones vix aliqua nobis Fama notas faciebat, & quò, vix jam Vitoldi semitâ, ſciebamus, has armis tuis peragrafi. Perge hac Virtutum uia, nõ deerunt rebus tuis dicendis præclara ingenia. Ego quidē, quæ fuit, Clariffimi Parentis tui, in me amplificando munificentiffima liberalitas, nulloque tempore inficianda benignitas, quantū poſſum nomini eius ſeruire uolui: itaque Ioanni Raduano meo auctor fui, ut hæc memoriae Clariffimi Herois, operam daret, ac uitâ ejus poëmate comprehenſam, MATRIANNORVM GLORIÆ, cupientiffimis ac fauentibus omnibus commendar[e], ut, cujus vitæ focia Virtus fuit, eius mortis comes gloria exiſteret.⁶⁰

(Kaip tavo protėvių didybė ir reikalavo, mes jau sulaukėme iš tavęs žygių – tarsi kokių tavo valios, gražumo ir tvirtybės, teiksimos Respublikai, garantų, kai tu,

⁵⁹ Cituojama iš: Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 537–538.

⁶⁰ Cituota iš: Jonas Radvanas, *Radvilias, sive, De vita, et rebus praeclarissimè gestis, immortalis memoriae, illustrissimè principis Nicolai Radvili Georgii filii, ducis in Dubinki ac Bierze... libri quatuor, Ioannis Radvani Lit[uani]; iussu ac auctoritate mag. d. Ioannis Abramowicz, in Worniany... Addita est oratio funebris, generosi d. Andree Volani, secretarii sacrae regiae magestatis, et quorundam auctorum epigrammata, Vilnae metropoli Lituanorum: Ex officina Ioannis Kartzani, 1592, p. ††[†] verso-†††^{††} recto. Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos b-kos egz. L-16/1-18.*

šviesiausias kunigaikštis Kristupai Radvila, ginkluotas perėjai per tuos kraštus, apie kuriuos mes patyrėme iš šiokių tokių gandų ir kuriuose, kaip sužinojome, būta Vytauto takelio. Ženk šiuo Dorybių keliu – tavo žygiams apdainuoti nepritrūks puikių talentų! O štai aš norėjau pagal savo jėgas pasitarnauti tavo garsingiausio Tėvo vardui – ir už tą jo man gausėjusį kuo apščiausią dosnumą, ir už jokių metu nesiliovusią geradarystę, todėl paskatinau savąjį Joną Radvaną, kad jis įamžintų šito garsingiausio Herojaus atminimą ir, apdainavęs jo gyvenimą poemoje, perduotų jį AMŽIŲ MOTINAI ŠLOVEL, visiems kitiems reiškiant kuo didžiausią norą ir palankumą, idant tą vyrą, kurio gyvenimo draugė buvo Dorybė, po mirties lydėtų Šlovė.)

Žinant šias *Radviliados*, taip pat kitų panašių kūrinių pasirodymo aplinkybes, galima drąsiai kalbėti apie pirmą žinomą literatūros sąjūdį Lietuvoje, palaikytą, remtą ir formuotą nemažos grupės lietuvių aristokratų kalvinistų (apie jį – truputį toliau).

Radvanas labiausiai iš visų minėtų autorių paveikė andainyktės Europos lotyniškosios literatūros suformuotą lūkesčių horizontą tiek Lietuvos vaizdais, tiek ir lietuvių paveikslais. Iš tiesų tai turbūt iš visų XVI a. raštijos paminklų ir tegalima nurodyti tik dvi knygas, kuriose šitaip išaukštinta Lietuva. Tai Motiejaus Strijkovskio *Kronika* ir *Radviliada*. Tik jeigu pirmosios, parašytos anų laikų regioninės kalbos statusą turėjusia lenkų kalba, pasakojimas aprėpia Vidurio ir Rytų Europą, tai pagrindinė idėjinė meninė antrosios dominantė yra vien Lietuvos valstybė. *Radviliados* siužeto pagrindą sudaro vieno iš talentingiausių visų laikų Lietuvos karvedžių – minėto Mikalojaus Radvilos Rudojo (1512–1584) – gyvenimas ir svarbesnės pergalės, pasiektos Livonijos karo metais: Tarvastos užėmimas 1561 m. liepos mėn., Cėsių apgulos nutraukimas ir maskviškių kariuomenės sutriuškinimas 1578 m. spalio mėn., Polocko susigrąžinimas 1579 m., Didžiųjų Lukų užėmimas 1580 m., o svarbiausia, pergalė prie Ulos 1564 m. sausio 24 d. Šiose kautynėse LDK kariuomenė (apie 4000 raitelių) sumušė vaivados Šuiskio vedamus pulkus (apie 20 tūkst. vyrų), o po savaitės priverė iš Lietuvos pasitraukti dar vieną ekspedicinį korpusą (apie 30 tūkst. vyrų), atvestą vaivados Serebriano ir turėjusį susijungti su Šuiskio pulkais.

Šie šlovingos mūsų istorijos įvykiai pasižymi didžiuliu estetiniu patrauklumu. Apie juos autoriui norisi pasakoti, jam malonu kalbėti apie pasižymėjusius asmenis, knieti nurodyti ir aptarti reikšmingas aplinkybes ir kita. Radvanui pavyko sukurti labai įtaigią meninę erdvę, kuri, nors ir prasilenkdama su istorijos faktais, puikiai atliepia meno kūrinio principus. Livonijos karas ir iškilesnės jo asmenybės *Radviliadoje* matomi neslepiančio patriotinių lietuvių nuostatų pasakotojo akimis ir vaizduojami lietuvių sukurtos imperijos fone (*Radiv.* I, 31–89):

TERRA potens armis est, & notissima fama,
Hic ubi se latis pandit LITuania campis,
Magna parens frugum, studio gens aspera belli,
Quam perhibent Italos olim tenuisse colonos,
Martia corda virum: quis nunc aut forte Libonis
Exilium nescit, magnosq; Palæmonis aufus?
Vnde venit longæ ferie Lituana propago,
Gens gravida imperiis: etenim sub Balthica fines
Littora, & Euxinū mare, famam extendit Olympo.
Illis Campanos faltus, ubi dona Lyæo
Legiferæ certant Cereris, Panchaia Tempe
Alcinoi fyluas, biferiq; rosaria Pæsti,
Medorumq; volens cultus, rivosq; metalli,
Contentis ferro, prudens Natura negavit.
Sed quales, quantasq; ferunt sacra Gargara menses,
Et victu facilem esse dedit per secula gentem.
Hic vitreos amnes fylvarum celsa coronant
Telqua, decus terris, quæ quantum vertice in astra
In Stygios manes tantum radice minantur.
Hic ceruis, alciq; domus, sæuoq; bifonti,
(Setigerá captos cui mos est fistere linguá,
Inq; leues (tantum robur) iacularier auras)
Virgatisq; notis maculoso tegmine lynci,
Et celeri capreæ, nec non ingentibus uris.

Quid Fluvios, lacuumq; canam certantia ponto
Æquora? quid pisces? sunt hic etiam sua cete.

Quid referam albenti canentia iugera lino?
 Aut cur enumerem lucis concessa beatīs
 Dona? latet magnis ingens opulentia fyluis.
 Hīc fese liquido distendunt nectare quercus,
 Arboribus spumant purissima mella, fauisq;
 Mactant agricolas, iniussaq; robora fudant,
 Plena Palatinæ fragrantia pocula menfæ.
 An tot diuerfis lapsos de fontibus amnes?
 Anne Borysthenios cursus? qui rauca fluenta
 Vallibus abruptis vasto cum murmure ponto
 Præcipitat, falsasq; maris prædulcibus undis
 Temperat: hinc autem spatiatus flumine Dunas
 Vorticibus rapidis interluit arua Polotti,
 Et tandem Venedûm latè prorumpit in æquor.
 Nec multû minor hoc Litauûm liquidissimus amnis
 Iglionum veteres campos, & pingua stringens
 Vilia culta fecat, Vilnâq; sorore recepta,
 Fratris in amplexus ChronI decurrit amæni,
 ChronI, quo nobis non est formosior amnis:
 Multæ illum Nymphæ fluviorû, & Querquetulanæ
 Optauêre thoro, sed habet pulcherrim Suenta,
 Purior electro, quæ per Samogithica labens
 Littora, Chrononis fœcundo conditur aluêo.
 Hæc eadem Litauos tellus, acresq; Sudinos,
 Iazygaq; intrepidû mortis, Nomadesq; Ploucos,
 Et veteres PRVSSOS, & fortia pector Alanos,
 Cognatosq; illis Gepidas, populosq; potentes
 Extulit, hæc Erdiuilum, Troydenaq; fortem,
 Mingallumq; Ducem, Scirmontûq; armipotetem,
 Romontem, Latioq; caput diademate cinctum
 Mendogum, Viteneq; bonû, plenumq; triumphis
 Gedimina patrem, populosæ mœnia VILNÆ
 Cuius ab auspicio furgunt: hinc aspice natos
 Gediminiadas fratres, fortissima corda,
 Kestutum, Olgerdum: quin ista IAGELLONA tellus,
 Sarmatiæq; dedit Reges, Hunnoq; potenti
 Impofuit dominos, & Cechi à stirpe Bohemis,

Totque duces genuit praeſtantia nomina, nec non
Quē canimus MAGNUM RADIVILVM, nomē & omē
NICOLEI cui mens dederat praeſaga parentum.⁶¹

(Ginklais galinga yra ir šlove išgarsėjusi žemė
čia, plačiuose laukuose, per kuriuos Lietuva nusidriekusi –
motina derlių skalsių ir gentis, įgudus kariauti.
Sako, kad ją kitados nukariavo Italijos sūnūs –
vyrai karingom širdim. (Ar yra toks žmogus, kurs nežino
šiandien Libono tremties, Palemono didvyriškų žygių?)
Virtine ilga iš jos atsiranda ainybė lietuvių –
šita valdovų gentis; juk nuo Baltijos iki Juodosios
valdo lietuviai žemes, o šlove ir Olimpą pasiekia.
Ginklais patenkintiems, jiems išmintinga gamta pašyktėjo
klonių Kampanijos, kur Cerera, įstatymų motė,
varžos gausa su Bakchu, nepaskyrė Panchajos Tempėjų
nei Alkinojo miškų, nei derlingojo Pesto rožynų,
nedavė persų laukų ar upokšnių, turtingų metalo.
Derlių, kokį šventi dovanoja Gargarai, skyrė
jiems užtatai ir žemes, kur per amžius lengva išmisti.
Tyras kaip stiklas upės čia dengia ta žemės grožybė –
girių aukštų karūna; jos viršūnėmis savo žvaigždynus
remia, o medžių šaknim ligi Stikso vėlių nusileidžia.
Šičia atranda namus sau elnias, briedis ir stumbras
(šitas galiūnas yra sulaikyti, ką nutveria, pratęs
savo šiurkščiu liežuviu ir aukštai į orą išmesti),
šičia ir lūšis dėmėm išmargintu apdaru glaudžias,
randa namus čia žvitri stirnaitė ir didelis tauras. [...]
Čia ąžuolynai pilni bitučių skysto nektaro:
medžiais tyriausias medus putodamas bėga, valstiečiai
gauna korių dovanai – čia rasoja ir patys kamieniai,
ir ant vaivados skobnių kvepėdamos sklidinios taurės.

Kiekgi čia upių, kurias vis skirtingi šaltiniai pagirdo?
Štai Boristenis sravus: prasiveržę pro kaukarus, duslūs
vandenys jo su triukšmu neapsakomu krinta į plačią

⁶¹ Cituota iš: Jonas Radvanas, *Radivilias*, p. a verso–a^{II} verso.

jūrą ir sūrias bangas vilnimis atmiešia saldžiausiom.
 Štai Dauguva, aukštupy upelių į kelionę išbėgus,
 Polocko žemėm veržliais sūkuriais sūkuriuodama skuba,
 kol pagaliau taip plati į Venedų marias įsilieja.
 Tik ne mažesnė už ją ta lietuvių skaidriausioji upė –
 Vilija, tekanti ten, kur kada i glionams priklausė
 žemės ir našūs laukai; pasiėmusi seserį Vilnią,
 Vilija leidžias žemyn į brolelio Nemuno glėbį,
 Nemuno – to, už kurį gražesnės mes neturime upės!
 Daugelis deivių, kurios ažuolynuos ir upės gyvena,
 geidė jo meilės, tačiau jos sulaukė viena tik gražuolė –
 upė Šventoji, kuri – skaistesnė už gintarą – srūva
 per Žemaitijos laukus ir į Nemuną įteka našų.
 Šitos štai žemės vaikai – lietuviai, ryžtingi sūduviai,
 jotvingiai – žmonės, mirties nebija, poloviečiai klajokliai,
 prūsų sena giminė, narsiaširdžių krūtinių alanai,
 vieno kilimo su jais gepidai ir kitos dar tautos.
 Čia Erdivilo lopšys ir giminė narsuolio Traidenio,
 Skirmanto, ginklais stipraus, ir narsaus kunigaikščio Mingailos,
 Romanto, Mindaugo, kurs ant galvos užsidėjo vainiką
 Romos, Vytenio kilnaus ir atšventusio pergalių daugel
 tėvo visos Lietuvos Gedimino, kuriam vadovaujant
 mūrai iškilo aukšti tirštai apgyvendinto Vilniaus.)

Sunku nepasiduoti šios ir kai kurių kitų *Radviliados* vietų sugestijai. Taip yra dėl vienos paprastos priežasties: poeto kuriamas Lietuvos vaizdas yra itin artimas toms savarankiškos galingos valstybės roman-tinėms vizijoms, kurias nepriklausomos Lietuvos atsiradimo išvakarėse sekdami Daukantu puoselėjo Basanavičius ir Šliūpas, Vileišis ir Klimas ir kurios per visą sovietmetį karts nuo karto pasirodydavo pogrindžio savilaidos spaudinių puslapiuose bei išeivių publikacijose. Tarp jų esama nedidelio, bet labai svarbaus skirtumo. Radvanas buvo pirmasis, sukūręs tokį amžinos galingos Lietuvos mitą. Priminę savo skaitytojui lietuvių kilmės iš romėnų legendą ir taip Lietuvos atsiradimą susiejęs su Europos istorija, poetas toliau tos valstybės valdovus, kitus dinastus, garsiuosius karvedžius ir galingąsias gimines siejo su Lietuva, iš jos

kildino, jos gamtos, istorijos, visuomenės ypatumais aiškino lietuvių pasiekimus ir pergalės. Kaip taikliai pastebėjo iškili Lietuvos istorikė Ingė Lukšaitė, *Radviliadoje* „Lietuva apdainuojama kaip valstybė, turinti savą praeitį, drąsius ir išmintingus, garbingos kilmės valdovus, kurių veikla sukūrė valdžią. Iš šios valstybės gynėjų giminės iškilę karvedžiai, atliekantys savo pareigas ir dabar visų akivaizdoje kurią aktualią istoriją. Jų dabartyje kuriama istorija liudijo, kad valstybė dar tebeveikia savarankiškai. Kilmingųjų vadų buvimas, savarankiški jų veiksmai ir perimtoji iš praeities valdovų valdžia buvo suvokti kaip išsaugoti Lietuvos valstybingumo komponentai“⁶². Taigi galima sakyti, kad tai Radvanas pirmasis nubrėžė apčiuopiamus tos mitinės Lietuvos kontūrus ir vienoje vietoje įkurdino visus simbolinius imperinės lietuvių ideologijos simbolius: Mindaugą ir pirmąją bei paskutinąją Lietuvos karūną, Vytautą ir Žalgirį, Radvilą ir Ulą. Ir nuo Radvano, jį rėmusio Abramavičiaus ir Lietuvos Evangelikų Reformatų Bažnyčią globojusio Radvilos Perkūno ainių turėjo priklausyti tolesnis ir šitos mitologemos, ir kur kas svarbesnių už ją dalykų likimas.

Tėvynės gamtos vaizdai, „istorinė“ tėvynės atmintis ir kelios simbolinės valdovų figūros, kuriomis poetas pagrindė poliublįjinės Lietuvos piliečio kultūrinę tapatybę, yra svarbus dalykas, jei į jį žvelgsime iš istorinės poetikos, literatūrinių tipų kaitos pozicijų. Literatūrinio herojaus „nacionalizmas“ sušildo vaizduojamo asmens vidų ir tampa pirmuoju „individualiu“ literatūrinio herojaus bruožu. Dar vienu tokiu jo bruožu arba, teisingiau, visu bruožų kompleksu veikiai taps išsilaisvinusi sąžinė, XVII amžiuje tapusi, Dumont'o žodžiais tariant, „chronologiškai pirmosios politinės laisvės“⁶³ pagrindu.

⁶² Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*, p. 547.

⁶³ Louis Dumont, *Esė apie individualizmą*, p. 93. Literatūros istorikė Dainora Pociūtė sąžinės apraiškų Lietuvos raštijoje suranda XVI a. vidurio protestantų raštuose, o jos problematikos raidai, įvairiems sąžinės aspektams daugiausia duomenų pateikia iš XVII a. lietuvių raštijos, plačiau žr.: Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, p. 51–73.

Prie sąžinės ir kitų, kartu su ja literatūrinį herojų individu paverusių vidinio pasaulio bruožų, *Radviliadoje* Radvanas nepriartėjo. Vis dėlto svarbų žingsnį ta linkme jis žengė, nes herojiniame epe Lietuvos motyvą įpyne ir į pagrindinio herojaus, ir į jo bendražygių, kartu su etmonu stojusių ginti tėvų ir protėvių sukurtos „lietuvių imperijos“, paveikslus. „Istorinės“ Lietuvos vaizdai individualizuoja tiek Radvilos Rudojo išorę, tiek ir jo vidinį pasaulį. Kalbant apie išorę, galima nurodyti etmono skydą, kurį Radvanas apdainavo trečios giesmės pradžioje (*Radiv.* III, 87–195). Sekdamas Vergilijaus *Ėneida* (*Aen.* VIII, 626–728), poetas iš reikšmingiausių istorijos epizodų, prieš dešimtmetį (1582) pagarsintų Strijkovskio *Kronikoje*, sudėlioja įtaigų, būsimai pergalei įkvepiantį senosios Lietuvos vaizdą. Kalbant apie herojaus vidinį pasaulį, būtina nurodyti pranašingą Radvilos sapną. Poeto valia Čiašnikų mūšio išvakarėse herojus išvysta Vytautą – tokį, kaip tada, „kai po pergalės Griunvaldo mūšy grobio paėmęs gražaus iš kryžiuočių į Lietuvą grįžo“. Sapno epizodas išryškintas kompozicijos priemonėmis – jis sudaro vieną iš dviejų trečios giesmės kompozicinių semantinių centrų (*Radiv.* III, 239–302)⁶⁴. Taigi čia reiškiamoms mintims poetas teikė ypatingos reikšmės. Vytautas primena etmonui apie šlovingus savo žygius, valstybę „nuo jūros iki jūros“, senųjų lietuvių *virtus* (dorybę, pirmiausia – narsumą, drąsą, ryžtą), ragina jį atsiteisti su priešais ir pranašauja apie būsimą pergalę. Veikiai viskas taip ir įvyksta.

Panašiai, tik silpniau charakterizuojami Radvilos bendražygiai. Juos Radvanas išvardina tos pačios giesmės pradžioje (*Radiv.* III, 13–77). Palyginus šį herojų „katalogą“ su Roizijaus „sąrašais“, matyti ir tas nežymus, bet reikšmingas mūsų aukščiau minėtas žingsnis, žengtas Radvano. *Radviliados* lietuviai pasirodo motyvuotai, jų veiksmai ir elgesys jau grindžiami tiek meninės tikrovės kūrimo logika, tiek ir istorijos realybe. Suprantama, didžiulės reikšmės įvykis, kuriam

⁶⁴ Plačiau apie *Radviliados* kompozicijos ypatybes žr.: Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, p. 88–93.

lemta tuoj atsitikti, nustumia į antrąjį planą kitokius herojų elgesio motyvus, vidinio jų paveikslo bruožus ir t. t. Visa tai ateis vėliau, plėtojantis ir bręstant Lietuvos literatūrai. Mums kol kas svarbu nurodyti, kuo šiandien mums svarbus Radvanas, žvelgiant į jo – kol kas dar mažai pažįstamo poeto – kūrybą iš literatūros raidos ir istorinės poetikos kampo.

Svarbus ir dar vienas dalykas, kurį galima pamatyti netgi plika akimi žvelgiant į Radvano kūrybą. Reikšmingi pokyčiai įvairiuose kūrinio lygmenyse įmanomi, kai autorius būna visiškai įsisavinęs medžiagą: kalbą, jos meninius stilius, žodžių reikšmes su jų leksiniais kontekstais bei gausiomis potekstėmis ir t. t. *Latinitas* įsisavinimo mastai stebina vertinant ne tik tai *Radviliadą*⁶⁵, bet taipogi ir kitus Radvano kūrinius. Galime stabtelėti prie vieno iš jų – poemos *Epitalamijas* (1590⁶⁶). Poema parašyta klasikine lotynų kalba; joje apstu paslėptų ir plika akimi matomu citatų iš klasikinės ir vėlyvosios Antikos poetų, taip pat ankstyvųjų Viduramžių krikščionių rašytojų: Vergilijaus, Katulo, Stacijaus, Klaudiano, Drakoncijaus ir kt.⁶⁷ Literatūros istorikai yra atkreipę dėmesį į Antikos dievų buvimą šiame sudėtingo siužeto kūrinyje. Mat Radvanas, užuot apdainavęs sužadėtinius: jų kilmę, gimines, šeimas, jaunuolių išvaizdą, jungtuvių iškilmes, į jas susirinkusius kilmingus svečius ir dar ką nors, kas pirmiausia tiktų šio žanro kūriniui, Dorohostaiskio ir Chodkevičiūtės vestuves

⁶⁵ Epo poetinės kalbos ypatybės plačiai aptartos paskutinėje *Radviliados* publikacijoje: Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, (*Bibliotheca Baltica. Lithvania*), Vilnius: Vaga, 1997, p. 245–337.

⁶⁶ Šiuos metus laikome tikrąją poemos pasirodymo data, apie tai plačiau žr.: Jonas Radvanas, „Epitalamijas šviesaus ir prakilnaus pono Kristupo Manvydo-Dorohostaiskio... ir kilmingiausios ir šviesiausios panelės Sofijos Chodkevičiūtės... vestuvėms, poetiškai pavaizduotas Jono Radvano“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, kn. 23, p. 171–173. Dar nurodysime, kad vienintelis žinomas šio kūrinio egzempliorius saugomas Vroclave, Osolinskių bibliotekoje (XVI. Qu.2950; vienas mikrofilmas su šiuo kūriniu yra Lenkijos nac. b-koje Varšuvoje, kitas – Lietuvos mokslų akademijos b-koje Vilniuje).

⁶⁷ Apie tai plačiau žr.: Skirmantė Šarkauskienė, *Lotyniškasis XVI–XVII amžiaus epitalamijas*, Kaunas: Naujasis lankas, 2003, p. 90–93.

vaizduoja tragiškų vienalaikių Europos įvykių fone: mini religinius karus Prancūzijoje, Nenugalimosios armados sutriuškinimą, kylančius neramumus Vokietijos žemėse ir Abiejų Tautų Respublikos pasienyje su Turkija. To negana. Politinės ir religinės suirutės, pasikėsinimai, kovos ir karai jo įrėminami Olimpo dievų pasitarimu. Šitaip poeto valia greta Dorohostaiskio ir Chodkevičiūtės iškyla ne tik Prancūzijos karaliaus Henriko III ir jo žudiko Žako Klemento, kito Prancūzijos karaliaus Henriko IV, kelių de Guise'ų ir Anglijos karalienės Elzbietos I, bet ir Jupiterio ir Junonos, Veneros ir Minervos, Apolono ir Merkurijaus, Iridės ir Himenėjo figūros. Tai – labai iškalingas ir mūsų literatūros istorijai itin reikšmingas faktas. Suprantama, jį lengva aiškinti literatūrinėmis įtakomis: Katulo, Stacijaus ir anksčiau minėto Jono Visliciečio kūriniais. Vis dėlto šitaip elgdamiesi, apie *Epitalamiją* pasakysime ne viską. Kad į Lietuvos lotyniškąją poeziją kaip savi ateitų Antikos dievai, kad jie prabiltų Lietuvos autorių eilutėse apie politikos, religijos, kultūros ir kitokius dalykus, suprantamus išsilavinusiai visuomenės daliai, turėjo susidaryti tam itin palankios sąlygos. Išsilavinusi visuomenės dalis turėjo būti iki smulkmenų įsisavinusi Antikos ir Viduramžių lotyniškąją kultūrą, taip pat ji privalėjo sudaryti palankią tokio pobūdžio kūriniams terpę. Na, o Lietuvos poetai turėjo būti įvertinę visus *Latinitas* teikiamus privalumus: ne tik tarptautinę auditoriją, bet ir galimybę tiksliau, teisingiau ir meniškiau vertinti vaizduojamus tos atmainingos epochos asmenis ir įvykius. Remdamiesi Radvano *Epitalamijumi*, matome, kad humanistinės poemos pasakotojo intencijos, etinio ir filosofinio turinio svarstymai ir vertinimai būtų stačiai neįmanomi, neturint tos dėkingos perspektyvos, kurią jam galėjo teikti ir teikė lotyniškosios literatūros tradicija. Jų nebuvo galima išreikšti jokia kita kalba, kaip tik lotynų, ir niekaip kitaip, kaip tik pasitelkus visas tam reikalingas Europos *Latinitas* sukauptas meninio pasaulio kūrimo priemones. Štai tokius dalykus pirmiausia būtina pabrėžti, žvelgiant literatūros istorijos požiūriu.

Radvanas buvo vienas, bet ne vienintelis literatas, lotynų kalba anuo metu sukūręs originalių poezijos ir prozos kūrinių. Aukščiau pacituotas Venclovo Agripas pasiūlymas Radvilai Rudajam pavesti gabesniems Lietuvos rašytojams įamžinti lietuvių ginklo pergales, Jono Abramavičiaus nurodymas Radvanui parašyti vieną iš tokių kūrinių nebuvo vieninteliai tokio turinio akstinai. Jų būta daugiau; apie tai iškalbingai byloja žymesniųjų literatūros mecenatų – katalikų ir kalvinistų didikų: Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų, Pacų, Giedraičių ir kt., biografijos. Tad nebeatsitiktiniais literatūrinio gyvenimo įvykiais, o sąmoningai formuojamo ir kreipiamo literatūrinio sąjūdžio (pirmo žinomo senojoje Lietuvos literatūroje) faktais reikia laikyti gausius lotynų kalba parašytus ir per paskutinį XVI a. ketvirtį pasirodžiusius kūrinius. Trumpai juos suminėsime. 1580 metais Paduvoje išeina vilniečio Vasilijaus Jackevičiaus (Bazilijaus Hiacintijaus, gyvenimo datos nežinomos) *Panegirika Polocko paėmimui*, 1582-aisiais dukart Vilniuje – Pranciškaus Gradausko (apie 1545–1595) *Šviesiausiojo kunigaikščio Kristupo Radvilos žygis į Maskvą*, 1583-aisiais Vilniuje – Elijo Pilgrimovijaus (m. 1605) *Panegiriškas kreipimasis į Kristupą Radvilą*, 1585-aisiais Vitenberge – Pauliaus Oderbornio (apie 1555–1604) biografinis romanas *Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas* ir kai kurie kiti kūriniai⁶⁸. Visi šie faktai šiandien mums leidžia tvirtinti, kad paskutiniame XVI a. ketvirtyje Lietuvos literatai įsisavino *Latinitas* kaip priemonę originaliai kūrybinei raiškai.

Dar pridursime, kad tokią išvadą patvirtina knygos istorikų surinkti duomenys apie XVI–XVII amžių Lietuvos lotyniškosios spaudos ypatybes. Daivos Narbutienės tvirtinimu, poezijos, iškalbos ir meno leidiniai tuo laikotarpiu sudaro gausiausią teminę lotyniškosios

⁶⁸ XVI amžiaus antrosios pusės literatūros sąjūdžio tema daugiau duomenų ieškosiančiam asmeniui nurodysime bibliografinę rodyklę: XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=*Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

spaudos grupę. Jai „priklauso apie 700 lotyniškų XVI–XVII a. LDK leidinių, t. y. 45 % viso repertuaro: XVI a. – 35 %, XVII a. – 48%“⁶⁹.

Šioje vietoje padėsime tašką ir toliau kol kas nebesvarstysime individualizuojamo individo atsiradimo lotyniškojoje Lietuvos literatūroje, palikdami tai kitam tyrimui.

Šio straipsnio pavadinimui pasirinkti žodžiai „Žemė galinga yra“ („Terra potens armis“) Radvano buvo talentingai įdiegti lotyniškojose Lietuvos poezijon. Meniniu atžvilgiu jie puikiai tinka poemos turiniui ir pasakotojo apie Lietuvą žodžiams. Tai – svarbi ir reikšminga ypatybė, geriausiai kalbanti ir apie tai, jog lotyniškoji Lietuva tapo civilizacinio kontinento, vadinamo *Latinitas*, dalimi, ir apie tai, kad *Latinitas* civilizacinės vertybės tapo lotyniškosios Lietuvos savastimi. Žinantys neužsigaus, o nežinantiems galima pasakyti, kad žodžius „Terra potens armis“ pirmasis ištarė ne Radvanas. Pirmąsyk jie nuskambėjo Vergilijaus *Ėneidoje*, o paskui jau dešimtis ir šimtus kartų juos kartojo lotyniškosios Europos kūrėjai. Mums atrodo svarbu, kad vilnietis Radvanas buvo vienas iš jų.

Įteikta: 2007-12-23

Priimta: 2007-12-30

⁶⁹ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 118.

Sigitas Narbutas

„THERE IS A POWERFUL LAND“:
LATIN POETRY AS AN APPROPRIATED SPACE FOR
ORIGINAL CREATIVE EXPRESSION

Summary

The article discusses the creative work of three Lithuanian poets of the 16th century, writing in Latin: Nicolaus Hussovianus (circa 1475–1485–post 1533), Petrus Royzius (circa 1505–1571) and Jonas Radvanas (circa 1550–post 1592). Evaluated are the two aspects of their writing: individualist expression (and the related change of protagonist types) and the use of the Latin language and culture in original literary work. Analyzing Hussovianus' work (the poems *Carmen de statura, feritate et venatione biontis*, 1523, *Nova et miranda de Turcis victoria mense Iulio*, 1524 and *De vita et gestis divi Hyacinthi*, 1525), the author concludes that Hussovianus did not break the tradition and depicted the Great Duchy of Lithuania using the imagery of „the topical Lithuania“ (the country on the European borders, rich in natural resources, retaining vestiges of paganism and ruled by a powerful, stern, just and belligerent ruler Vytautas). Hussovianus' narrator and lyrical protagonists can be defined as individualized types.

Discussing the poetry by Royzius written in the fourth–sixth decades of the 16th century, the author points out that the narrator and lyrical protagonists remain the types who have individual characteristics. This poet's creativity is thought to surpass Hussovianus's, since Royzius depicted a few hundreds of such individualized types and enhanced the image of Lithuania in the Latin poetry, creating numerous Lithuanian characters who know their own worth and see purpose in life. The Lithuanian Renaissance poet Radvanas made another step forward. In the heroic epos *Radviliada*, published in 1592, he created a protagonist of a new type, characterized by some features of an individualistic inner world. The most striking of these features is the patriotism of the protagonist, Mikalojus Radvila the Red, a leader of fateful battles with

enemies. The article states that this character served some important functions in the Lithuanian society of the 16th century: the formation of a noblemen political nation and its efforts to authentically express itself in juridical literature (*The First and the Second Lithuanian Statutes*), as well as in polemical political (*A Conversation of a Pole and a Lithuanian*) and religious (by Andrius Volanas, Piotr Skarga, Andrius Jurgevičius et al.) works. Radvanas' poetical innovations were important in the conversion of the individualized type to the individualized individual.

The heroic epos by Radvanas was not the only fiction work in Latin at the times. In the last quarter of the 16th century, there appeared a dozen more such works. Their sheer abundance, some artistic reality, classical quality of their Latin, understanding of the ancient culture and other characteristics show that in the end of the 16th century *Latinitas* in Lithuania became an appropriated space for original creative expression.